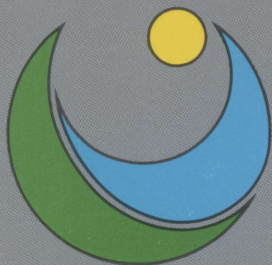

00 7

Vilkårsetting for friluftsliv i vassdragskonsesjonssaker

utredning

Morten W Melby
Ingun Raastad

NINA

NORSK INSTITUTT FOR NATURFORSKNING

Vilkårsetting for friluftsliv i vassdragskonsesjonssaker

Morten W Melby
Ingun Raastad

Melby, M.W. & Raastad, I.
Vilkårsetting for friluftsliv
i vassdragskonsesjonssaker
NINA Utredning 7: 1-48

Ås, november 1989

ISSN 0802-3107
ISBN 82-426-0026-0

Klassifisering av publikasjonen:

Norsk: Friluftsliv – Vassdragsutbygging og andre tekniske inn-
grep

Engelsk: Outdoor recreation – Hydro-power construction and
other technical development

Rettighetshaver:

NINA Norsk institutt for naturforskning

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon:

Svein Myrberget
NINA, Trondheim

Erik Framstad
NINA, Ås-NLH

Design og layout:
Klaus Brinkmann
NINA, Ås-NLH

Sats: NINA, Ås-NLH

Trykk: Melsom A/S

Opplag: 200

Trykt på Miljø papir!

Kontaktadresse:

NINA
Tungasletta 2
N-7004 Trondheim
Tel: (07) 91 30 20

Referat

Melby, M.W. & Raastad, I. 1989. Vilkårsetting for friluftsliv i vassdragskonsesjonssaker. - NINA Utredning 7: 1-48

Utredningens formål er å beskrive gjennom dokumentasjon hvordan friluftslivsinteressene blir og har blitt ivaretatt i større vassdragskonsesjonssaker. Friluftslivsfaglige begrep gjennomgås og presiseres. Friluftslivsaktivitetenes karakter beskrives i et historisk perspektiv, mens dagens omfang og utbredelse dokumenteres. Enkelte spesielle juridiske sider ved vassdragskonsesjonen presenteres som bakgrunn for en forståelse av friluftslivets stilling i slike saker. For å gi et bilde av dagens situasjon ble 4 regulerte vassdrag valgt ut som undersøkelsesområder. Resultatene av våre undersøkelser sammen med andre forskningsresultater viser at:

- Friluftslivsinteressene er bedre ivaretatt idag enn tidligere
- Friluftsliv omfatter et bredt aktivitetsspekter, og forskjellige og tildels motstridende interesser

Emneord: Vilkårsetting – Friluftsliv – Vassdragsregulering

Morten W. Melby, Rønningen 1, N-6630 Tingvoll
Ingun Raastad, Liaveien 18, N-1430 Ås

Abstract

Melby, M.W. & Raastad, I. 1989. The setting of conditions for outdoor recreation in the hydro-power development process. - NINA Utredning 7: 1-48

This report focuses on how outdoor recreational interests have been represented in the process of developing hydroelectric power in Norway. Definition, historic description and an assessment of the present activity level is given of the Norwegian expression "friluftsliv", which is only partly comparable to the english outdoor recreation. A brief description is given of some legal aspects of watercourse regulation. The formation and growth of awareness among environmentalists and outdoor recreationalists is described and relevant research is discussed. To gain better knowledge about the present situation, 4 developed areas are chosen for further investigation. The results of these investigations, together with other relevant information, suggest that:

- Outdoor recreation interests have increasingly been taken into consideration
- Outdoor recreation includes a variety of activities of different and partly conflicting interests

Key words: Conditions – Outdoor recreation – Hydro-power development

Morten W. Melby, Rønningen 1, N-6630 Tingvoll, Norway
Ingun Raastad, Liaveien 18, N-1430 Ås, Norway

Forord

Denne utredningen markerer avslutningen av et friluftslivsfaglig prosjekt i regi av Norsk institutt for naturforskning (NINA), avdeling Østlandet.

Arbeidet med prosjektet tok til sommeren 1988 med feltbefaring i vassdragsreguleringene Orkla i Sør-Trøndelag, Ulla-Førre i Rogaland, Aurland i Sogn og Fjordane og Skjomen i Nordland fylke. Bearbeidelsen av materialet og rapporteringen ble i hovedsak utført våren 1989.

Forskningsassistent Ingun Raastad og forskningsassistent Morten W. Melby har gjennomført undersøkelsen med forsker Gunnar Halvorsen som prosjektansvarlig.

NVE-Vassdragsdirektoratet har stilt seg velvillig til disposisjon under feltbefaringen, og vi vil spesielt rette en takk til represen-

tantene fra regionkontorene av Natur- og landskapsavdelingen, henholdsvis Jostein Jensen (Narvik), Tore Olav Sandnæs (Trondheim), Knut Svendheim (Sand) og Ivar Sægerov (Førde).

Velvilje og engasjement møtte vi også blant representantene for de lokale friluftslivsorganisasjonene som deltok. Takk for innsatsen!

Vi vil også takke Institutt for jordskifte og arealplanlegging ved Norges Landbrukshøgskole for at de lot oss få disponere kontorplass under rapportbearbeidelsen.

Oslo, mai 1989

Morten W. Melby
Ingun Raastad

Innhold

	side		side
Referat	3	6 Diskusjon	36
Abstract	3	6.1 Friluftslivsinteressene bevisstgjøres	36
Forord	4	6.2 Friluftslivsorganisasjonene eller forvaltningen, - hvern ivaretar friluftslivsinteressene?	37
1 Innledning	6	6.3 Friluftslivets forskjellige interessegrupper	40
2 Grunnlag	7	6.3.1 Tiltakstyper relatert til interessegruppe	41
2.1 Friluftsliv	7	6.3.2 Anleggsveinettet - hvem nyter godt av det etter at anleggsmaskinene er parkert?	41
2.1.1 Friluftslivsbegrepet	7	6.4 Tiltak og målgruppe	42
2.1.2 Friluftsliv og naturvern i den offentlige for- valtning - litt historikk	8	7 Framover	44
2.1.3 De største friluftslivsorganisasjonene	9	8 Sammendrag	46
2.1.4 Friluftslivets utbredelse i den norske befolk- ning	10	9 Summary	46
2.2 Vassdragsregulering	11	10 Litteratur	47
2.2.1 Konesjonsordningen	11		
2.2.2 Konesjonsbehandlingens organisasjon i vassdragskonesjonssaker	11		
2.3 Vilkår	13		
2.3.1 Den generelle vilkårs lære	13		
2.3.2 Vilkår i vassdragskonesjonssaker	13		
3 Friluftsliv og vassdragsregulering	15		
3.1 Friluftslivsinteressenes behandling i vassdragskon- sesjonssaker	15		
3.1.1 Kort tilbakeblikk	15		
3.1.2 Utviklingstendenser	16		
3.2 Tiltak for friluftsliv i vassdragskonesjonssaker	16		
3.2.1 Målgruppene	16		
4 Metode	19		
4.1 Metodevalg	19		
4.2 Valg av reguleringsområder	19		
5 Resultater fra feltarbeidet	20		
5.1 Presentasjon av undersøkelsesområdene	20		
5.2 Tiltak for friluftslivet	20		
5.3 Friluftslivs- og naturvernorganisasjonenes uttalel- ser	31		
5.3.1 Uttalelser til de utvalgte konesjonssakene	31		
5.3.2 Kort konklusjon	35		
5.4 Andre tiltak	35		
5.4.1 Konkrete tiltak	35		
5.4.2 Foreslåtte tiltak	35		

1 Innledning

Friluftsliv som egen utredningsinteresse i vassdragskonsesjonsaker er av forholdsvis ny dato. I 1969 fikk vi en lovendring i Vassdragsreguleringsloven av 1917 (Vdr.reg.l.), da §4a ble tilføyet. Denne paragrafen pålegger konsesjonæren grundige forundersøkelser (konsekvensvurderinger) av interesser knyttet til "viten-skap, kultur, naturvern og friluftsliv" ved utarbeidelsen av planer.

Verneplanarbeidet (St.meld. nr. 89 1984-85), Konsekvensutredningsprosjektet (Miljøverndepartementet 1984) og prosjektet Samlet plan for vassdrag (St.meld. nr. 63 1984-85, St.meld. nr. 53 1986-87) har vært med på å trekke fram friluftslivsinteresse- ne i vassdragskonsesjonssaker. I "Nytt rundskriv 36" (NVE 1988a) har NVE bearbeidet signalene. Her presenteres retnings- linjer som gir utfyllende bestemmelser om hvilke interesser som kan/bør utredes, og om det faglige nivå på utredningene. Fri- luftsliv er blant disse interessene. Idag blir derfor friluftslivsinte- ressene bedre synliggjort i en søknadsfase, og dermed også veiet inn i NVE-Vassdragsdirektoratets innstilling til Olje- og energidepartementet.

Fagutredere og forvaltningen har imidlertid savnet en dokumen- tasjon av hvordan friluftslivsinteressene er blitt ivaretatt i conse- sjonsbehandlingen, samt en evaluering av vilkår som settes og av tiltakene som iverksettes for friluftslivsinteressene.

Hovedspørsmålene i denne undersøkelsen er:

- Hva er friluftslivets interesser, og hvordan kan de best tilgodeses i vassdragskonsesjonssaker?
- Hvilke vilkår er satt, og hva er det vi kan kalle "gode vilkår" sett fra friluftslivssynspunkt?

Friluftslivsinteressenes vilkår oppfylles ved de konkrete tiltak som utbygger gjennomfører av avbøtende og/eller kompense- rende art. En viktig del av arbeidet har derfor vært å registrere og evaluere eksisterende tiltak, både hva som har skjedd av be- tydning i planfasen, i løpet av anleggsperioden og i ettertid.

Tiltakene er evaluert i forholdet til interessegrupper, hjemmel i lowerk og generell forvaltningspraksis. En slik evaluering er ment å skulle tjene som grunnlag for en vurdering av alternative tiltak (vilkår) for fremtidige konsesjonssaker.

Vi nærmer oss slutten av vassdragsepoken, og kan ikke forvente stor pågang av nye konsesjonssøknader. Det vil derimot bli be- handlet en rekke søknader om konsesjonsfornyelser i tida fram- over. I disse sakene er det viktig at friluftsliv kan få synliggjort sine interesser gjennom endrete/nye konsesjonsvilkår.

Et sitat fra Stavanger Turistforening sin årbok fra 1978 (STF 1978), som er forholdsvis representativt for friluftslivsorgani- sasjonenes holdninger til vassdragsreguleringene i denne perio- den, kan tjene som motivasjon for denne undersøkelsen:

"Turistforeningen har ikke ønsket å være noen pressorganisa- sjon under behandlingen av Ulla-Førrekonsesjonen. Vi har pekt på deler av utbyggingen som direkte ville være uheldig for vår virksomhet og også fått våre ønsker delvis innfridd. Det er etter- tiden som eventuelt må dømme om det var riktig av en genera- sjon å bestemme hvordan høgfjellsområder skal se ut i fremti- den. Kanskje burde vi også latt senere generasjoner fått være med på å bestemme noe av dette." (s.170-171)

2 Grunnlag

Vi vil i dette kapitlet se på friluftsliv som begrep og aktivitet, historisk og idag. Videre redegjør vi for konsesjonsordningen i vassdragsreguleringssaker og hvordan vilkår kan nyttes i denne sammenhengen.

2.1 Friluftsliv

2.1.1 Friluftslivsbegrepet

Historisk utvikling

Henrik Ibsen er av de første som bruker begrepet "friluftsliv":

*I den øde sæterstue
al min rige fangst jeg sanker;
der er krak og der er grue,
friluftsliv for mine tanker.*

(Fra hans dikt "På Vidderne", sitert etter Breivik (1978))

Breivik (1978) knytter trådene fra norsk naturlivstradisjon til landsbygdas friluftsliv, et overskuddsliv i forbindelse med attåt-næring som jakt og fiske, samt sæterlivet i det gamle bondesamfunnet. Utover 1800-tallet utvikles etterhvert det han kaller et moderne friluftsliv som særlig er knyttet til byen og til byfolk som "oppdager" landsbygda og fjellet. Utenlandske vitenskapsmenn (ofte tyske), nasjonalromantiske kunstnere og engelske overklasseturister reiste rundt i Norge. Den norske fjellverden ble i stor grad "oppdaget" av engelske fjellsportentusiaster utover på 1800-tallet, og i 1868 ble Norges første turistforening dannet.

Olstad (1986) stadfester at den engelske sporten hadde stor innflytelse på norsk idrett i dens grunnleggende periode i andre halvdel av 1800-tallet, en innflytelse som også var vesentlig for utviklingen av det moderne friluftslivet. Det engelske samfunnets utvikling med industrialisering, markedsøkonomi, rasjonalitet og andre kjennetegn på det som kan kalles et moderne samfunn, var grunnlaget for utviklingen av det engelske gentlemen-idealet. Gentlemanidealet var et liv i overskudd av tid og penger, noe som gav mulighet for fritidsaktiviteter som sport. På slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet var også deler av det norske samfunnet modent for fritidsaktiviteter som sport og friluftsliv. Fritjof Nansen så på sin side friluftslivet i en videre sammenheng og ønsket at friluftslivet skulle være med å redde mennesket fra en syk kultur og føre oss tilbake til det opprinnelige enkle liv i naturen, slik han blant annet hevdet i sin berømte tale "Friluftsliv" fra 1921 (etter Breivik 1978)

Begrepet friluftsliv er forsøkt definert ved en rekke anledninger, og antallet definisjoner er nesten like mange. Mangfoldet av de

finisjoner på begrepet friluftsliv avspeiler det faktum at friluftsliv omfatter et vidt spekter av aktiviteter, aktører, motiv og bevissthetsnivå. Dette vil i neste omgang igjen resultere i en lang rekke delvis motstridende forslag til hva som egentlig er friluftslivets interesser.

Dagens bruk av begrepet friluftsliv

I sin hovedfagsoppgave "Friluftsliv - hva menes med det?" finner Østberg (1980) ved hjelp av empiri, to ulike holdninger som igjen fører til to ulike anvendelser av begrepet friluftsliv:

Holdning	Anvendelse
1) naturkonservativ med samfunnsradikale trekk	samfunnskritisk
2) mer økonomisk utviklingsliberal med samfunnskonserverende trekk	utviklingsaksepterende

Dette kan gi som resultat at friluftslivsbegrepet og dermed friluftslivsinteressene, blir brukt som argument på begge sider av en diskusjon:

- mot utbygging og tilrettelegging, i forsvar for urørt natur
- for økt tilgjengelighet og økt tilrettelegging ved bl.a. vei- og serviceutbygging;

Østberg viser til at mange av hennes kilder holder seg til enten den ene eller den annen side, mens bare noen få, bl.a. Miljøverndepartementet, hentet uttalelser fra begge sider.

De mest brukte definisjonene av begrepet friluftsliv innenfor forvaltningen er:

"Opphold i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse" (St.meld. nr. 71 1972-73), og

"Opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse" (Miljøverndepartementet 1985, St.meld. nr. 40 1986-87).

Veileder for behandling av friluftslivsinteresser i vassdragskonsesjonssaker (Melby & Toftdahl 1988), definerer begrepet friluftsliv på samme måte som St.meld. nr. 71 (1972-73), men presenterer en todeling av begrepet:

Tradisjonelt friluftsliv: Aktiviteter som innebærer en ekstensiv bruk av natur, liten (eller ingen) grad av tilrettelegging eller tekniske inngrep. Naturopplevelsen står sentralt. Eksempel: fottur, skitur, ridetur, bading, padling, jakt- og fisketur.

Moderne friluftsliv: Aktiviteter som innebærer en mer intensiv

utnyttelse av naturen, forutsetter større grad av tilrettelegging og tekniske inngrep. Eksempel: jogging (på vei), trening i lysløype, sykling, elvepadling, brettseiling, drakeflyving og slalåmkjøring.

Veilederen nevner også at det kan være aktuelt å operere med en tilleggskategori: "Andre utendørsaktiviteter", på aktiviteter som har naturopplevelse som viktig aspekt, men ikke som helhet kan karakteriseres som friluftsliv.

Eksemplene er flere, men hensikten med denne undersøkelsen er ikke å gi en uttømmende definisjon av begrepet friluftsliv, men bl.a. å vise til hvilke problemer dette forholdet kan forårsake i situasjoner der friluftslivet som helhetlig interesse er utfordret.

Vi velger å legge forvaltningens begrepsdefinisjon til grunn: **Friluftsliv er opphold og fysisk aktivitet i friluft med sikte på miljøforandring og naturopplevelse.** Friluftslivsaktiviteter deles i to kategorier: tradisjonelt og moderne friluftsliv.

2.1.2 Friluftsliv og naturvern i den offentlige forvaltning - litt historikk

Friluftslivsinteressene og naturverninteressene er ikke alltid sammenfallende, men har gjennom tidene hatt mange felles saker. I stor grad kan vi nok si at friluftsliv og naturvern har delt skjebne når det gjelder regulering av vassdrag til kraftformål. Situasjonen nedenfor kan derfor også beskrive den situasjonen som friluftslivsinteressene opplever og har opplevd i forholdet til vassdragsregulering generelt.

Huse (1989), professor ved Institutt for naturforvaltning (NLH), omtaler graden av konflikt mellom naturvern- og utbyggingsinteressene slik:

"Utenom de rent urbane områdene må vassdragsutbygging sies å innebære den mest inngripende endring i natursystem i vårt land i postglasial tid."(s.45), og videre:

"Både fordi vassdragene representerer en så sentral del av norsk natur og fordi håndteringen av konflikten mellom utbygging og vern gir så mange eksempler på hvordan vurderingen av samfunnsinteressen naturvern har vært i forhold til direkte økonomiske og materielle interesser, er historikken omkring vassdragssakene spesielt egnet til å gi en innsikt i naturvernarbeidets problemer i vårt land."(s.47).

Fram til 60-årene

I 1957 ble Lov om friluftslivet vedtatt. Her ble allmennhetens rett til fri ferdsel i utmark og vassdrag slått fast. Statens Friluftsråd ble opprettet som et rådgivende organ for friluftssaker, men også med oppgave å arbeide for friluftslivets utvikling og framgang.

Fram til 1959 fantes ikke noe administrativt apparat med ansvar for naturvern- og friluftslivsinteresser. I 1959 ble det imidlertid opprettet en stilling som Statens naturverninspektør. Inntil da var naturvernarbeidet utført vesentlig gjennom initiativ fra organisasjonen Landsforening for naturfredning i Norge (senere Landsforbundet for naturfredning og deretter Norges Naturvernforbund).

60-årene

En egen administrasjon for friluftsliv og miljøvern tilknyttet Kommunaldepartementet, ble opprettet i 1965. Dermed fikk vi en felles administrasjon for friluftsliv og naturvern i Norge.

Gabrielsenkomitéen utnevnt av Stortinget i 1960 var en undersøkelseskomité vedrørende fredning mot vassdragsutbygging. Innstillingen deres kom i 1963, men ble først behandlet i 1969 av Stortinget. Komitéinnstillingen ble av naturverninteressene karakterisert som en negativ verneplan, fordi bare under 1% av landets nyttbare vasskraft var foreslått unntatt fra kraftutbygging.

Fra 1965 ble det innført en rutine hvor Norges vassdrags- og elektrisitetvesen (senere Norges vassdrags- og energiverk) varslet naturvernmyndighetene om konsesjonssøknader med en tidsfrist til uttalelse. Det var likevel nærmest automatikk i konsesjonstildelingen i perioden fram mot 1970-årene, selv om motstanden også på Stortinget i enkelte saker kunne være nokså stor. De omsøkte reguleringsalternativene ble i de fleste tilfeller tildelt konsesjon. Verneinteressene var ikke tungtveiende nok til å endre denne situasjonen (Huse 1989).

I løpet av 1960-årene ble Natur- og landskapsavdeling sentralt i NVE-VN opprettet, mens regionkontorene kom til utover i 70-årene.

70-årene

1970 var Europeisk Naturvernår, og vi fikk Lov om naturvern. Samme år fikk vi lovfestet egne friluftsliv- og naturvernkonsepter i alle fylker. Dette sikret et ytre forvaltningsledd, noe som hadde vært savnet i lengere tid.

Mardølaaksjonen bl.a. mot regulering av Mardalsfossen i 1970, ble et symbol og en inspirasjon for den voksende naturverninteressen som utviklet seg utover 1970-årene.

Den offentlige friluftslivspolitikken fikk sitt første uttrykk gjennom en egen Spesialanalyse som tillegg til St.meld. nr. 71 (1972-73). Denne var del av regjeringens langtidsprogram for perioden 1974-77 og drøftet mål og virkemidler innenfor friluftslivssektoren. Miljøverndepartementet (1975) kom med utredningen "Om oppgaver og arbeidsdeling i arbeidet med friluftslivet". Hovedinnsatsen innenfor offentlig friluftslivsforvaltning har vært lagt på å sikre egnede områder for friluftsliv.

Sperstadutvalget ble opprettet i 1969 med mandat å utarbeide

en verneplan for norske vassdrag. Innstillingen, Verneplan I, kom i april 1973 og ble behandlet av Stortinget samme år. Også denne innstillingen ble møtt med kritikk fra naturverninteressene. I 1973 var vel halvparten av landets kraftpotensiale, målt i TWh, allerede regulert til kraftformål.

Sperstadutvalget foreslo i Verneplan II (NOU 1976:15) at visse vassdrag skulle gis midlertidig vern, slik at man senere kunne utrede nærmere hvilke interesser som var knyttet til disse områdene. Dette arbeidet er senere fulgt opp i Verneplan III (NOU 1983:41).

80-årene

I 1983 kom NOU med flere rapporter i forbindelse med behandlingen av de midlertidig vernede vassdragene fra Verneplan II i Verneplan III. Her er friluftsliv representert med egen delrapport (NOU 1983:45).

Miljøverndepartementet arbeidet med å få miljøverninteressene (deriblant friluftslivsinteressene) sterkere inn i konsesjonsbehandlingen av vassdragskonsesjonssaker. Konsekvensanalyseprosjektet (Miljøverndepartementet 1984) var et ledd i dette arbeidet.

Miljøverndepartementets utredning "Friluftsliv" (Miljøverndepartementet 1985) og St.meld. nr. 40 (1986-87) "Om friluftsliv", setter friluftsliv som eget fagfelt på dagsorden. Her presenteres friluftsliv som vesentlig helsefremmende faktor, og betydningen av friluftsliv som et tilbud til alle befolkningsgrupper understrekes.

Denne historiske gjennomgangen viser at det i dag finnes en egen friluftslivspolitik. Det er imidlertid fremdeles en forutsetning for friluftsliv å ha både urørte og tilrettelagte arealer til disposisjon. Friluftslivet har i så måte fremdeles interessefellesskap med naturverninteressene i svært mange saker.

2.1.3 De største friluftslivsorganisasjonene

Den Norske Turistforening (DNT)

DNT ble stiftet 1868 som en lokal turistforening. Ikke lenge etter fantes det en rekke turlag, turistforeninger o.l. spredt utover hele landet uten organisatorisk tilknytning til hverandre. Først omkring 1920 ble det etablert ulike former for samarbeidsavtaler mellom de lokale turistforeninger/turlag. Norske Turistforeningers Forbund ble stiftet 1978, og i 1989 ble forbundets medlemmer enda sterkere knyttet sammen gjennom sammenslutningen med Den Norske Turistforening. Sammenslutningen som har beholdt navnet Den Norske Turistforening, er idag en landsomfattende organisasjon med omlag 145.000 medlemmer fordelt på lokalforeninger over hele Norge. Omtrent halvparten av medlemmene er kvinner (pers. medd. Larsen, DNT).

Den Norske Turistforening var altså tidligere (før 1989) kun en

"lokalforening". Imidlertid, fordi DNT var den største lokalforeningen, tok de også på seg oppgaver for de mindre, lokale foreningene. Dette gjaldt for eksempel uttalelser i forbindelse med store vassdragskonsesjonssaker hvor den(de) direkte berørte foreningen (foreningene) ikke hadde kapasitet til å engasjere seg tilstrekkelig i saken (pers. medd. Lund, DNT).

Etter formålsparagrafen (DNT u.å.) skal DNT blant annet arbeide for å:

- "opptre på vegne av turistforeningene overfor sentrale myndigheter, landsomfattende organisasjoner og andre organer
- arbeide for sikring og vern av friluftsområder
- fremme og støtte øvrige natur- og miljøverntiltak av betydning for turistforeningene"

Norges Jeger og Fiskerforbund (NJFF)

NJFF ble stiftet 1871, og er i dag en sammenslutning av vel 500 lokale jeger- og fiskerforeninger i hele Norge med tilsammen ca 83.000 medlemmer, hvorav ca. 1100 er kvinner (pers. medd. Hellerud, NJFF).

NJFFs handlingsprogram for 1988-91 skisserer et faglig og et organisasjonsmessig hovedarbeidsfelt:

- "verne om naturmiljøet gjennom reduksjon av forurensing av naturen
- restaurering av fiskevann og andre naturtyper
- arbeide for å bevare levende natur og mulighet for økt trivsel og rekreasjon
- drive produksjonsforbedrende tiltak
- arbeide for allmenn adgang til jakt og fiske
- arbeide for økt medlemstilslutning gjennom landsomfattende foreningsdekning
- søke å styrke forbundets stilling overfor offentlige myndigheter og politiske organer på alle plan"

(NJFF u.å.)

Samarbeidsrådet for Naturvernsaker (SRN)

Høsten 1975 ble det etter initiativ fra vassdragsrådet i Norges Naturvernforbund dannet et Samarbeidsråd for Naturvernsaker (SRN). Dette samarbeidsrådet består av Norges Jeger- og Fiskerforbund, Den Norske Turistforening og Norges Naturvernforbund. Samlet representerer disse organisasjonene i dag ca. 260.000 medlemmer. Initiativet ble tatt i forbindelse med opprettelsen av Hardangervidda nasjonalpark hvor SRN fremmet forslag om vern. Rådet har en felles sekretær, og trer sammen ved at formann og generalsekretær fra hver av medlemsorganisasjonene møtes (pers. medd. Lund, DNT).

SRN avgir fellesuttalelser i saker de er enige om. De har fram til i dag hatt ca 80 møter (pers. medd. Lund, DNT).

Samarbeidsrådet for friluftslivet (SRF)

Samarbeidsrådet for friluftslivet ble formelt stiftet 29 april 1986. Det omfatter 14 medlemsorganisasjoner, og har som formål å:

"arbeide for å fremme et alment og naturvennlig friluftsliv, å sikre adgang til og rett til fri bruk av natur og for økt forståelse for friluftslivets betydning for helse og trivsel"

Dette omfatter videre bl.a. å:

"arbeid for å sikre adgang til naturområdene og arbeid for sikring og vern av natur for friluftslivet"

(SRF u.å.)

SRF har ikke gitt noen klar definisjon av begrepet friluftsliv, men åpner ikke for medlemskap fra organisasjoner som har motorisert ferdseil eller organisert konkurranseaktivitet som hovedformål. Blant annet har DNT klare regler som sier at motoriserte gjester ikke er velkommen på deres hytter.

2.1.4 Friluftslivets utbredelse i den norske befolkning

Aktivitetsnivå

De fleste undersøkelser fra 1945 til 1980 viser at 40-60% av den voksne befolkning er regelmessig fysisk aktive i fritiden. Undersøkelser fra 1987 viser at 80% av de spurte i aldersgruppen 16-69 år driver friluftsliv. Majoriteten driver friluftsliv ganske ofte. Turer i skog og mark og lengre ski- eller fotturer er de vanligste aktivitetene (Dølvik et al. 1988).

Statistisk Sentralbyrå (1987) har gjennomført undersøkelser som viser at aktivitetene jakt, fiske, fotturer og skiturer er svært utbredte aktiviteter. Det er også innen disse aktivitetene vi har de største friluftslivsorganisasjonene, Norges Jeger- og Fiskerforbund og Den Norske Turistforening. Matauk som bær- og soppturer, samt vannbaserte aktiviteter som bading ute, roing, padling og seilbåtturer er også svært utbredt, men er ikke i samme grad organiserte aktiviteter, i den forstand at de ikke er organisert gjennom interesseforeninger.

Fysisk aktivitet synker generelt med stigende alder. Det er også en viss forskjell på aktivitetsvalget hos kvinner og menn. Et fellestrekk er at svært mange blant begge kjønn foretrekker utendørsaktiviteter både sommer og vinter. Undersøkelsene viser videre at flere ønsker å bruke mer fritid ute i naturen, og at tradisjonelle friluftslivsaktiviteter står høyest på ønskelisten (Dølvik et al. 1988).

Tønneson (1986) hevder blant annet med henvisning til Statistisk Sentralbyrås analyse av data fra flere undersøkelser at fysisk aktivitet i vid forstand ikke har økt i den norske befolkning, men at trening og mosjon har økt på bekostning av tradisjonelt friluftsliv i perioden 1968 til 1986. Denne trenings- og mosjonsaktiviteten kan også sees på som en del av det moderne friluftslivet (jf. pkt. 2.1.1).

Vi kan konkludere med at svært mange i Norge driver friluftsliv, enten som tradisjonelt eller moderne friluftsliv. Mange driver

også regelmessig fysisk aktivitet i natur og/eller naturpregede omgivelser, som faller inn under kategorien moderne friluftsliv og/eller kategorien andre utendørsaktiviteter.

Organisering av friluftslivsinteressene

Organisasjonene spiller en stadig viktigere rolle i samfunnet (NOU 1982:3). Idrettsorganisasjonene er tradisjonelt ansett for å være sterke, og Norges Idrettsforbund har et medlemstall på over 1 mill. Det har vært en generell økning av medlemstallet i organisasjonene i Norge, og andelen av den norske befolkning som ikke var medlem av noen forening var 30% i 1970, mens den på 1980-tallet var sunket til 21% (Dølvik et al. 1988).

Som vi har sett tidligere er det en viss regional forskjell på hvor mange som driver regelmessig fysisk aktivitet i Norge. Når det gjelder medlemskap i idrettsforeninger, er det lite samsvar mellom andelen regelmessig fysisk aktive og andelen idrettslagsmedlemmer i fylket. Dette tyder på at medlemstallet er avhengig av de enkelte lag og foreningers evne til å rekruttere og til å holde på sine medlemmer.

Vi har ikke funnet noen undersøkelser som ser på medlemstall i friluftslivsorganisasjonene i forhold til aktivitetsutbredelse. Det vil være nærliggende å tro at også medlemskap i friluftslivsorganisasjonene vil være mer avhengig av de enkelte organisasjonenes evne til å rekruttere og til å holde på sine medlemmer enn den reelle aktiviteten som utøves i regionen. Dette også fordi friluftslivsaktiviteter på ingen måte er avhengige av de anlegg og det utstyret som f.eks. medlemsskapet i et idrettslag er en "inngangsbillett" til.

Organiserte og uorganiserte friluftslivsaktiviteter

Samarbeidsrådet for friluftsliv (SRF) oppgir at medlemmene samlet bruker ca. 700.000 dager på fellesturer, leire og andre organiserte friluftslivsarrangement. De anslår at ca. 300.000 mennesker hvert år deltar i andre arrangement som speiderleire, turorientering, naturstier, uformelle konkurranser og trim/mosjonsaktiviteter. SRFs medlemmer bruker hvert år ca. 2 millioner dager til private turer som for eksempel overnattingsturer på turisthytter (SRF u.å.).

SRF regner alle former for fellesturer, leire, turorientering, naturstier og uformelle konkurranser som deres medlemsorganisasjoner arrangerer, for organiserte former for friluftsliv. Mye tyder imidlertid på at en rekke av de aktiviteter som regnes som friluftslivsaktiviteter og som blir drevet av det brede lag av det norske folk, ikke er organisert i de store friluftslivsorganisasjonene eller organisert overhode. Dette skyldes antakelig som nevnt ovenfor, at det tradisjonelle friluftslivet ikke i særlig grad er avhengig av organisert tilrettelegging slik som tilfellet er innenfor idretten og deler av det moderne friluftslivet.

Særlig uorganiserte nærfriluftslivsaktiviteter som foregår ved eller i nærheten av bolig er vanskelige å registrere. Det dreier

seg her for eksempel om kortere ski- og fotturer. Derfor er det også vanskelig å si noe sikkert om hvem som utøver dette friluftslivet, og hvilke former som er mest vanlig.

Organiserte og uorganiserte friluftslivsaktører

Menn og kvinners fritid arter seg svært forskjellig og deres fysiske aktivitet og dermed friluftslivsutøvelse er følgelig forskjellig. Småbarnsmødre er særlig begrenset i sine muligheter til fysisk aktivitet, og aktivitetene de velger er ofte kortere mosjonsturer i nærmiljøet til tider som de selv kan passe inn i hverdagen. Denne aktiviteten er i vesentlig grad ikke organisert (Pedersen 1988).

Vorkinn (1988) finner i Rana at mange kvinner driver nærfri-luftsliv i form av spaserturer samt i noen grad terreng- og orienteringsløp, mens for menn dominerer interessen for jakt og fiske. Ved å utelate kortere spaserturer fra friluftslivsaktivitetene, faller svært mange kvinner, særlig småbarnsmødre og eldre kvinner ut av aktivitetskartleggingen.

Hvis vi ser på medlemstallet i de to store friluftslivsorganisasjonene finner vi at NJFF er svært dominert av menn, mens DNT på sin side har en omtrent lik fordeling mellom kvinner og menn. DNT har registrert at nye medlemmer i økende grad er kvinner (pers. medd. Larsen, DNT). DNT og NJFF organiserer i hovedsak utøvere av aktiviteter som jakt, fiske, fot- og skiturer. Ifølge de refererte undersøkelsene utøves disse aktivitetene:

- oftere av menn enn av kvinner
- oftere av akademikere enn av andre
- oftere av yngre og middelaldrende voksne enn av eldre
- sjeldnere av småbarnsmødre enn av andre kvinner

Ved å sammenholde de data vi har fra undersøkelser om fysisk aktivitet og friluftsliv i den norske befolkning, er det mulig å generalisere noe. Vi kan anta at de store organisasjonene ut fra deres formålsparagrafer, medlemsgrupper og aktivitetsspennvidde, vesentlig ivaretar friluftslivsinteressene for:

- friluftslivsområder som er interessante i regional og nasjonal sammenheng
- friluftslivsutøvere som er menn (men i økende grad også kvinner), akademikere og middelaldrende

Når vi vet at det er de store friluftslivsorganisasjonene DNT og NJFF som er høringsinstanser for inngrepsaker som foreksempel vassdragskonsesjonssaker, kan det derfor tyde på at nærfri-luftslivet utøvet av kvinner, barn og eldre er svakt representert i slike saker.

2.2 Vassdragsregulering

2.2.1 Konesjonsordningen

Generelt for konsesjonsordninger gjelder at det omsøkte tiltaket er forhåndsvurdert og gitt en individuell tillatelse fra et kompe-

tent forvaltningsorgan, for å være lovlig. I lovverket finnes en rekke betegnelser på denne ordningen, konsesjon, bevilling, lisens, tillatelse, samtykke, godkjenning, dispensasjon m.fl. Tildels avspeiler betegnelsene forskjellige rettslige realiteter, men som oftest har språkbruken sin årsak i tilfeldigheter (Backer 1986).

Konesjonsordningen hviler rettslig på et generelt forbud mot tiltaket. Både det generelle forbudet og forvaltningens adgang til å gjøre unntak i form av konsesjon, vil vanligvis være lovfestet. Konesjon tildeles normalt etter søknad, men ikke nødvendigvis (f.eks. i forurensningsloven) (Backer 1986).

Stort sett gjelder konsesjonsordningen enhver, d.v.s. at alle er konsesjonspliktige. Et unntak i enkelte konsesjonsordninger er likevel staten som ikke trenger konsesjon. Dette er tilfellet blant annet i erhverv av fast eiendom (Konesjonsloven §6), og i vassdragsreguleringssaker (§2 i Vassdragsreguleringssloven, heretter Vdr.reg.l.).

2.2.2 Konesjonsbehandlingsorganisasjon i vassdragskonsesjonssaker

I 1887 slo man fast i lovs form (§1 i Vassdragsloven, heretter Vdr.l.) at vassdrag var underlagt privat eiendomsrett. Senere (1906 når det gjaldt erverv, og 1907 når det gjaldt regulering), etterhvert som bruken av vassdrag til kraftproduksjon skjøt fart og særlig utenlandske eierinteresser meldte seg på, fant man imidlertid at denne eiendomsretten måtte begrenses. Resultatet ble at retten til å regulere ble sagt å tilligge staten med anledning til å gi tillatelse (konesjon) (Norsk Vassdragsrett 1988).

I det følgende presenteres en oversikt over konsesjonsbehandlingen og den rolle de ulike organene spiller. Fremstillingen gjelder de sakene som reguleres av vdr.reg.l. (vdr.reg.l. §§1 og 3, stiller opp kriteriene for hvilke tiltak som faller inn under denne konsesjonsordningen), og gjelder ikke beslektede vassdragssaker som faller inn under vdr.l. (f.eks. søknad om utbygging av elvekraftverk som ikke innebærer noen form for regulering). I praksis er likevel behandlingen svært lik, med unntak av regelen om planleggingsfasen der vdr.reg.l. §4a stiller særlige krav.

Konesjonsbehandlingen i vassdragskonsesjonssaker involverer flere aktører, men består grovt sett av en konsesjonær og konsesjonsmyndigheten. Konesjonæren som søker konsesjon kan være ethvert rettssubjekt med unntak av staten. Konesjonsmyndigheten på sin side er en samlebetegnelse på de organer som formelt behandler en konsesjonssøknad. Nevnt i hierarkisk rekkefølge: Stortinget, Regjeringen, Olje- og energidepartementet (OED) og Norges vassdrags- og energiverk v/Vassdragsdirektoratet (NVE-VN). En rekke fagdepartement og sentrale interesseorganisasjoner har også en sentral rolle i konsesjonsbehandlingen, men regnes likevel ikke som en del av konsesjonsmyndigheten (Norsk Vassdragsrett 1988).

Konsesjonsbehandlingen deles gjerne inn i tre faser:

- planleggingsfasen
- søknadsfasen
- helhetsvurderings-/beslutningsfasen

Planleggingsfasen (§4a-fasen)

En vassdragsreguleringssak innledes ved at utbygger (konesjonæren) fatter interesse for et foretak. Utbygger setter igang med forberedende undersøkelser, dvs. etablerer kontakter med de berørte interessene og deres organisasjoner, og henter inn uttalelser om eventuelle skadevirkninger. Denne innledende virksomheten er ikke regulert av reglene i vdr.reg.l., og skjer uavhengig av konsesjonsmyndigheten. Det kreves heller ingen melding om virksomheten i denne fasen.

Utbygger tar formell kontakt med konsesjonsmyndigheten gjennom forhåndsmeldingen (vdr.reg.l. §4a). Forhåndsmeldingen skal inneholde opplysninger om hvilke vassdrag reguleringsplanene berører, selve reguleringsplanene og såvidt mulig om de virkninger av betydning som berører allmene interesser. Vassdragsdirektoratets rundskriv nr. 45 av 05.06.1987 (NVE 1987b) gir retningslinjene for den informasjonsplikt som påligger utbygger i planleggingsfasen. Informasjon tilsvarende forhåndsmeldingen spres i form av en brosjyre i de distrikter som berøres av planene.

NVE-Vassdragsdirektoratet som mottar forhåndsmeldingen, kunngjør denne i Norsk lysningsblad og lokalpressen. I tillegg informerer NVE-Vassdragsdirektoratet de mest sentrale institusjonene ved å sende dem en kopi av kunngjøringen. Kunngjøringen oppfordrer de berørte interessene til å uttale seg om planene. Uttalefristen skal være minimum 3 måneder, men i praksis fastsettes den vanligvis til 6 måneder (vdr.reg.l. §4a post 3).

NVE-Vassdragsdirektoratet sender utbygger brev med opplysning om kunngjøringen og om når konsesjonssøknaden tidligst kan sendes inn (vdr.reg.l. §4a post 3).

Utbygger koordinerer det videre arbeidet med de nødvendige forundersøkelsene (fagutredningene) som skal inngå i søknaden sammen med detaljerte planbeskrivelser. Vdr.reg.l. §5 stiller opp hvilke nødvendige opplysninger som skal følge søknaden. I "Nytt rundskriv 36" (NVE 1988a) gir NVE-Vassdragsdirektoratet utfyllende retningslinjer for hvilke og hvor omfattende opplysninger som skal følge søknaden. Til hjelp i en vurdering av hvilke utredningsplikter som påligger konsesjonæren i utarbeidelsen av en konsesjonssøknad, har NVE-Vassdragsdirektoratet opprettet 3 rådgivende grupper (R-grupper). Disse gruppene fordeler seg på emnene forurensning, naturfag og kulturminner. Gruppene er sammensatt av faste representanter for forvaltningen og skiftende representanter for utbygger og fylkesmannens miljøvernavdeling fra det/de berørte fylket/fylkene (NVE 1988a).

Også statlige reguleringer skal forhåndsmeldes, selv om staten allerede innehar en generell reguleringsrett.

Søknadsfasen

Søknaden sendes NVE-Vassdragsdirektoratet med de nødvendige opplysningene som vdr.reg.l. §5 stiller opp. Søknaden legges ut til ettersyn på NVEs kontor og på kommunekontoret i det distriktet som berøres av planene. I praksis sender NVE-Vassdragsdirektoratet søknaden til samtlige aktuelle myndigheter og fagetater som ivaretar de berørte interessene i området (Norsk Vassdragsrett 1988).

Ifølge Vassdragsdirektoratets rundskriv nr. 45 av 05.06.1987 (NVE 1987b) skal utbygger sende ut en informasjonsbrosjyre med opplysninger om søknaden til samtlige husstander i det berørte distriktet.

Høringsfristen på søknaden skal "*i alminnelighet*" ikke være kortere enn 3 måneder (vdr.reg.l. §6 post 1). Alle har uttalerett, og "*Utgifter til nødvendig juridisk og annen sakkyndig hjelp erstattes grunneiere og andre interesserte av søkeren i den utstrekning det finnes rimelig.*" (vdr.reg.l. §6 post 1).

Alle innhentede høringsuttalelser skal forelegges utbygger til uttalelse. Disse uttalelsene kan igjen forelegges de berørte interessene i ny runde, men dette skjer i praksis sjelden.

Vdr.reg.l. §6 post 2 gir konsesjonsmyndigheten selv anledning til å innhente fagkyndige uttalelser fra berørte interesser.

Hvis det ikke er hjemlede årsaker til å utsette behandlingen av søknaden, avgir NVE sin innstilling med utgangspunkt i Vassdragsdirektoratets vurdering. Innstillingen oversendes OED.

Helhetsvurderings-/beslutningsfasen

Etter at innstillingen har vært ute til høring, utarbeider OED utkast til stortingsproposisjon. Deretter overtar de politiske myndighetene saken. Endelig helhetsvurdering etter vdr.reg.l. §8 foretas av Kongen (Regjeringen) eller i større og i mer kontroversielle saker, av Stortinget (Norsk Vassdragsrett 1988).

Beslutningen tas på bakgrunn av NVEs innstilling med høringsuttalelser etter det prinsipp som vdr.reg.l. §8 trekker opp: "*Konsesjon til en vassdragsregulering, som medfører skade eller ulempe for almene eller private interesser, bør i alminnelighet bare gis, hvis denne skade eller ulempe må anses for å være av mindre betydning i sammenligning med de fordeler som reguleringen vil medføre, herved også tatt i betraktning de påregnelige omkostninger ved gjennomførelsen av foretagendet. Hensyn bør dessuten tas til andre skade- og nyttevirkinger av samfunnsmessig betydning, således virkninger av samfunnsøkonomisk og næringsmessig karakter som reguleringen kan gi anledning til.*" (vdr.reg.l. §8 første ledd).

Her skisseres prinsippet om at fordelene ved en regulering skal være større enn ulempene. Realistiske kostnadsoverslag sammen med grundige faglige konsekvensvurderinger fra de berørte interesser vil være de nødvendige forutsetningene for en slik vurdering.

2.3 Vilkår

2.3.1 Den generelle vilkårs lære

Den forvaltningsrettslige vilkårs lære innebærer en ikke lovfestet adgang til å sette vilkår i forbindelse med visse begunstigende vedtak. Adgangen behøver altså ikke å være nevnt i hjemmelsgrunnlaget. I hovedsak vil vilkårs læren spille inn i konsesjonssaker. Konsesjon gis med visse forbehold, enten det gjelder begrensninger i konsesjonen eller tyngende tilleggskrav. Disse forbeholdene formes som vilkår i tillatelsen, og må etterleves for at tillatelsen skal være gyldig (Backer 1986).

Vilkårs læren stiller krav om saklig sammenheng mellom vilkår og tillatelse. Et hovedhensyn er at vilkåret tjener til å motvirke de skadevirkninger og ulemper som forvaltningsvedtaket legger opp til. Vilkårs læren støttes i dette punktet av læren om utenforliggende hensyn. Vilkårs læren setter dessuten grenser for hvor omfattende eller inngripende et vilkår kan være (Backer 1986).

Den generelle vilkårs lære medfører ingen plikt til å sette vilkår. En slik plikt følger dessuten sjelden av en hjemlet adgang til å sette vilkår.

2.3.2 Vilkår i vassdragskonsesjonssaker

Ved endring av vdr.l. §25 (1887-loven) den 19.07.1907, ble det gitt anledning til å sette "*saadane vilkaar som kan antages stemmende med statens og almenhetens tarv*".

Konsesjonsvilkårene kan deles inn i flere kategorier:

- de som er gitt i lovteksten
- de som konsesjonsmyndigheten former på grunnlag av en generelt formulert lovbestemmelse
- de som overlates skjønnet å utforme
- de som er en følge av særavtaler mellom utbygger og berørte interesser

Vdr.reg.l. hjemler en adgang og på enkelte områder også en plikt til å sette vilkår. Vdr.reg.l. §§11-12 skiller mellom vilkår som skal, bør eller kan settes.

Konsesjonstid

Tidsbegrensede konsesjoner gis for inntil 60 år. "*Når en regulering skal utnyttes til alminnelig kraftforsyning i distriktet og hensynet til almene interesser ikke taler imot det*" (vdr.reg.l. §10

post 2, og gjelder hovedsakelig ved kommunale utbygginger), kan imidlertid konsesjonen gis på ubegrenset tid. Når konsesjonen er gitt på ubestemt tid, kan likevel vilkårene for konsesjonen tas opp til revisjon etter 50 år. Det vanligste idag er at konsesjonene gis på ubestemt tid.

Hjemfall

Ved utløpet av konsesjonstiden (etter inntil 60 år), kan staten kreve avstått reguleringsanlegget med grunn og rettigheter uten noen form for godtgjørelse (hjemfallsrett) (vdr.reg.l. §10 post 3).

Konsesjonsavgift

Utbygger plikter å betale en konsesjonsavgift (gjelder også staten som utbygger ifølge vdr.reg.l. §22) til staten og til de fylkeskommuner og kommuner som berøres av utbyggingen (vdr.reg.l. §11). Avgiften beregnes på grunnlag av den innvunne økningen av vannkraften, og verdien revideres hvert femte år. Konsesjonsavgiften gis som årlige beløp. Avgiften til staten går inn i det samlede konsesjonsavgiftsfondet (Statens konsesjonsavgiftsfond), og anvendes etter nærmere bestemmelse av Stortinget. Avgiften til fylkeskommuner og kommuner anvendes etter bestemmelse av fylkestinget eller kommunestyret.

Næringsfond

Som engangsbeløp plikter utbygger å opprette næringsfond i de berørte kommunene. Dette vilkåret ble formalisert gjennom lovrevisjonen i 1969, for å "*holde de gamle bygdenæringene skadeløse*" (Norsk Vassdragsrett 1988). Næringsfondet gis som engangsbeløp, og forfaller den dag konsesjonen gis. I dag går konsesjonsavgiften og avsetningen til næringsfondet inn i samme fond. Midlene skal fortrinnsvis anvendes til utbygging av næringslivet i kommunen.

Konsesjonskraft

Vdr.reg.l. §12 post 15 inneholder en lovbestemmelse om konsesjonskraft. Bestemmelsen går ut på at utbygger kan pålegges å avgi inntil 10% av den innvunne kraftøkning til de fylkeskommuner eller kommuner som berøres av utbyggingen, og inntil 5% til staten. Kommunenes og statens uttak av konsesjonskraft har variert opp gjennom tidene, avhengig av lønnsomheten i tilbudet. Idag er konsesjonskraften av stor økonomisk betydning for stat og kommune (Norsk Vassdragsrett 1988).

Dersom kommunene skal sikres noen økonomisk fordel, må prisen ligge lavere enn pris på kraft til alminnelig forsyning i vedkommende forsyningsområde. Prisfastsettelsen er svært komplisert, og omtales ikke ytterligere. Det bare fastslås at prisfastsettelsen er av avgjørende betydning for effekten av dette vilkåret.

Manøvreringsreglement

Manøvreringsreglementet fastsetter hvilke grenser som skal gjelde for regulering av magasinene (vdr.reg.l. §12 post 12), og

hvordan anlegget skal drives. Hvilke magasin som skal fylles først, hvordan kraftuttaket skal variere over året og eventuell minstevannføring er blant de bestemmelsene som inngår i manøvreringsreglementet som et vilkår for konsesjonen. Awiket fra den kraftverksmessig mest lønnsomme drift av anlegget kan innebære en vesentlig kostnad for utbygger, mens bakgrunnen for slike bestemmelser ofte er hensynet til estetikk, friluftsliv, fiske og andre allmenne interesser.

Kraftutbyggingskommunen

Foruten konsesjonsavgifter, næringsfond og konsesjonskraft, kan utbyggingskommunen dra fordel av konsesjonsvilkår vedrørende plantilskudd (vdr.reg.l. §12 post 5), jordbruks-/skogbruksfond og fiskefond (vdr.reg.l. §12 post 8).

Anleggsveier

Ifølge vdr.reg.l. §12 post 6 plikter konsesjonæren å erstatte utgifter til vedlikehold av offentlige veier, broer og kaier etter anleggsperiodens slutt hvis dette har økt som følge av anleggsbruken. Samme post : "Veier, broer og kaier som konsesjonæren anlegger, skal kunne benyttes av allmenheten, med mindre departementet treffer annen bestemmelse".

Naturvernvilkår

Vdr.reg.l. §12 post 16 er sentral når det gjelder naturens egen rolle som berørt interesse i forbindelse med vassdragsreguleringssaker:

"Det bør pålegges konsesjonæren i den utstrekning det kan skje uten urimelige ulemper og utgifter, å unngå ødeleggelse av naturforekomster og områder når dette er ønskelig av vitenskapelige eller historiske grunner eller på grunn av områdenes naturskjønnhet eller egenart. Såfremt slike ødeleggelse ikke kan unngås, skal Naturvernrådet underrettes i god tid på forhånd.

Konsesjonæren skal pålegges i den utstrekning det kan skje

uten urimelige ulemper og utgifter, å sørge for at anleggene blir minst mulig skjemmende, alt etter nærmere bestemmelser av vedkommende departement. Konesjonæren plikter å skaffe seg varig råderett over tipper og andre områder som trengs for gjennomføring av pålegg gitt i henhold til dette ledd. Konesjonæren skal foreta en forsvarlig opprydding av anleggsområdene, og oppryddingen må være ferdig senest 2 år etter at vedkommende anlegg er satt i drift.

Det bør pålegges konsesjonæren så vidt mulig å planlegge midlertidige hjelpeanlegg slik at de senere kan bli til varig nytte for almenheten."

Vdr.reg.l. §12 post 18

I vdr.reg.l. §12 post 18 finnes en samlebestemmelse som hjemler "ytterligere betingelser". Denne posten har hatt betydning som hjemmel for vilkår som ikke uttrykkelig er hjemlet i vdr.reg.l. forøvrig. Også i de tilfeller hvor konsesjonsmyndigheten har ønsket å gjennomføre spesielle vilkår, har post 18 funnet sin berettigelse.

Vilkårsfastsetting av skjønnsretten

Skjønnsretten kan stille vilkår i forbindelse med avståelse av eiendom og rettigheter, hvor konsesjonæren plikter å "treffe tiltak eller påta seg ytelser som helt eller delvis gjenoppretter skaden eller erstatter det avståtte" (vdr.reg.l. §16 post 3, annet ledd). Vdr.reg.l. §19 post 1 pålegger tilsvarende konsesjonæren å treffe tiltak slik at bl.a. "den alminnelige ferdsel og fløting og andre almene interesser forulempes så lite som mulig".

På samme måte som ved regulering av vassdrag, så blir også erverv av fallrettigheter konsesjonsbehandlet (gjelder ikke når Staten erverver) jfr. ervervsloven av 14.12.1917. Ervervskonsesjonene blir som regel behandlet sammen med reguleringskonsesjonene. I det vesentlige er det de samme vilkårene som kan stilles etter ervervsloven som etter vdr.reg.l.

3 Friluftsliv og vassdragsregulering

Vi har til nå sett på opprinnelsen, utvikling og definisjon av begrepet friluftsliv. Videre har vi tatt for oss de største friluftslivsorganisasjonene og aktivitetens utbredelse i den norske befolkning. Lowverket for vassdragsregulering er redegjort for, og det offentliges friluftslivs- og naturvernpolitikk er skissemessig lagt fram.

Vi skal nå se på hvordan friluftslivsinteressene behandles i vassdragsreguleringssaker samt gjøre rede for forskning og utredningsarbeid som er relevant for våre undersøkelser.

3.1 Friluftslivsinteressenes behandling i vassdragskonsesjonssaker

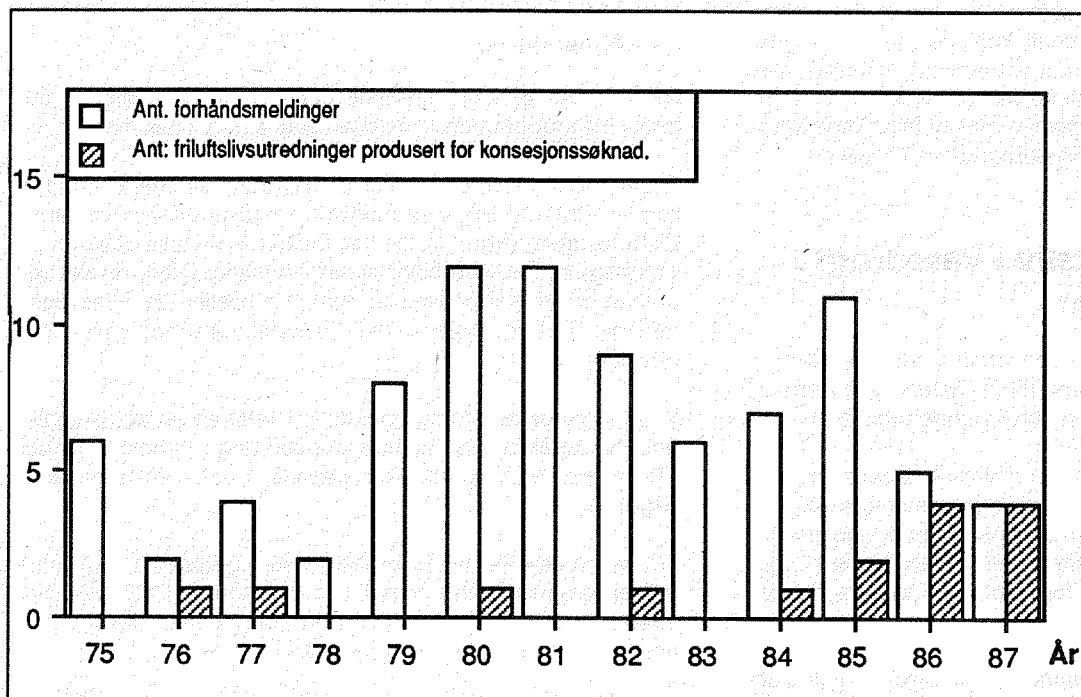
3.1.1 Kort tilbakeblikk

Friluftsliv som særinteresse ser ut til å ha vært forsømt eller lavt prioritert i forvaltningens håndtering av inngrepssaker. Inntil det siste har friluftsliv blitt sett på som en interesse forsvart av naturens egen gjenstridighet mot inngrepet. Dette synet er imidlertid iferd med å endres. Friluftslivsorganisasjonene forsøker å forsvare friluftslivsinteressene, og ønsker å bli tatt hensyn til i de saker der deres interesser er truet.

Sett bort fra friluftslivets indirekte innflytelse gjennom fiskeinteressene (særlig representert ved de tradisjonelt sterke lakse- og sjørretinteressene), så forble det organiserte friluftslivet en ren høringsinstans i vassdragskonsesjonssaker fram til seint på 1970-tallet. Ved å bla tilbake i sakspapirene fra konsesjonsbehandlingssakene til midten av syttitallet, kan det imidlertid spores en klar utvikling fram til idag. Dokumentasjonen av friluftslivsinteressene gjennom utredningsarbeidet er blitt tillagt en stadig større vekt (figur 1).

Innenfor vassdragsforvaltningen er hensynet til allmenne interesser (naturvern, friluftsliv, vitenskap, kultur -jf. vdr.reg.l. §4a, post 1), rimelig godt ivaretatt gjennom det spesielle lowverket, forvaltningsrettslige lover og forskrifter, samt generelle retningslinjer fra konsesjonsmyndigheten. Det rettslige grunnlaget for et slikt hensyn er imidlertid av forholdsvis ny dato. Den mye omdiskuterte §4a ble tilføyet vdr.reg.l. ved lov 19.06.1969.

§4a, post 1 utgjør et rettslig hjemmel for dette hensynet i vassdragsreguleringssaker spesielt, men er samtidig et uttrykk for bl.a. friluftslivsinteressenes relevans i inngrepssaker generelt. I praksis er friluftsliv idag en selvstendig utredningsinteresse i større vassdragskonsesjonssaker. Dette slås fast gjennom retningslinjene i Vassdragsdirektoratets rundskriv 36 (NVE 1974), og i ennå større grad "Nytt rundskriv 36" (NVE 1988a).

Figur 1
Oversikt over friluftslivets utvikling som utredningsinteresse i perioden 1975-87. Number of assessments of outdoor recreation interests made for hydro-power development applications during 1975-87.

3.1.2 Utviklingstendenser

På bakgrunn av det bildet som er skissert i figur 1, og på bakgrunn av de endringer som har skjedd innenfor lowerk, blant forskrifter og retningslinjer, kan det med rette hevdes at friluftslivsinteressenes gjennomslagskraft er styrket innenfor vassdragsforvaltningen. En har oppnådd større forståelse for friluftslivsinteressenes relevans i forhold til naturinngrep, og kartlegging av friluftslivsinteressene er et naturlig forarbeid til konsesjonssøknaden. Hvorvidt denne informasjonen blir tillagt tilstrekkelig vekt i en konsesjon og hva som er "tilstrekkelig vekt", er spørsmål som foreløpig er vanskelig å vurdere. Dette beror på de forhold at konsekvensvurderinger for friluftsliv er av relativt ny dato, konsesjonsbehandling og utbygging er en prosess over mange år, og vi har dermed ikke ferdigstilte reguleringer som idag kan evalueres på bakgrunn av de anbefalte vilkår og tiltak som ble gjort i konsekvensvurderingen.

Vassdragepoken går mot slutten blir det hevdet. Dette er i såfall en sannhet med modifikasjoner sett i denne sammenheng. Riktignok er det meste av potensialet for vasskraft allerede tatt i bruk, og bare mindre prosjekter kan ventes konsesjonssøkt i tida framover. Et viktig moment er likevel den revisjonen som venter når det gjelder konsesjonsfornyelser. Vilkårene fra tidligere skal opp til ny vurdering i et nytt klima. Dette gjelder for mange "harde" reguleringer, sett fra friluftslivssynspunkt. Reguleringer hvor adgangen til å ta opp vilkår til ny vurdering, kan være av overordnet betydning.

I tillegg må det nevnes i denne sammenhengen at de vernede vassdragene etter Verneplan I, II og III, kun hviler på et stortingsvedtak og har forøvrig en noe uklar vernestatus. Friluftslivsinteressene er ett av motivene bak dette vernearbeidet, og en opprettholdelse av vernet avhenger blant annet av friluftslivsinteressenes synliggjøring i forholdet til vassdragskonsesjonssaker.

3.2 Tiltak for friluftsliv i vassdragskonsesjonssaker

Vi skal nå se litt på endel forhold som antas å være relevant for problemstillingen, basert på annen friluftslivsforskning omkring forvaltning, vassdragsregulering og brukerundersøkelser.

På bakgrunn av vilkårsetting for friluftslivsinteressene i konsesjonen blir det i hver konsesjonsbelagt vassdragsregulering gjennomført tiltak som helt eller delvis er tenkt å tilgodese friluftslivsutøvere. Intensjonen i våre undersøkelser har vært også å kartlegge og evaluere tiltak for friluftsliv i vassdragskonsesjonssaker.

Vorkinn (1988) setter opp følgende hovedpunkter for evaluering

av offentlige tiltak for friluftslivet i tettstedsnære friluftslivs-områder:

- Hva var målet med tiltaket?
- Hvilken måloppnåelsesgrad er oppnådd i forhold til mål og målgruppe?
- Hva er kostnadseffektiviteten?

De mest vanlige metodene for evaluering er såkalt ekspertevaluering og/eller brukerundersøkelser.

I vår evaluering vil vi begrense oss til å se på de to første spørsmålene angående mål og måloppnåelsesgrad. Det hadde også vært ønskelig å kunne se dette i sammenheng med kostnadseffektivitet, men dette ligger utenfor dette prosjektets arbeidsrammer. Metodevalg blir redegjort for i kapittel 4.

Vorkinn anser det for viktig å ha kunnskaper om friluftslivsområdet også før tiltaket ble iverksatt. Konsekvensvurderinger for friluftsliv foretatt i forbindelse med søknad om konsesjon ville her være et godt redskap, men dette er av såvidt ny dato at et slikt materiale ikke foreligger for de aktuelle reguleringene vi har behandlet. Vi påstår ikke å måle effekten av selve reguleringen, men forsøker heller å se på vilkår og tiltak for friluftsliv slik de foreligger etter reguleringen, i motsetning til om de konkrete tiltakene ikke var gjennomført.

Vi antar at målet med tiltakene er å kompensere for og/eller bøte på de negative skadevirkninger som den aktuelle regulering påfører friluftslivsinteressene.

3.2.1 Målgruppene

For å kunne evaluere tiltakene bedre vil vi nå redegjøre for hvilke målgrupper som er mest aktuelle å rette tiltak mot.

Teigland & Vorkinn (1987) har på bakgrunn av litteraturstudier kommet fram til følgende modell for mulige effekter av vannkraftutbygging (figur 2). De har forsøkt å avdekke effekten av vassdragsreguleringen blant annet i Aurlandsdalen, og det ser ut til at det er et visst samsvar mellom modellen og deres registreringer. Det er imidlertid svært vanskelig å si noe sikkert om effektene.

Vi ser av modellen at friluftslivsutøvere etter en vassdragsregulering kan karakteriseres ved en gruppedeling i forhold til ny og/eller endret bruk, eventuelt opplevelse, i det berørte området (figur 3).

En måte å dele inn friluftslivsutøvere som gruppe på, er å se på hvilken grunnholdning de har til natur (Vistad 1988, Wallsten 1988.). Ønsker de naturen tilrettelagt for sine friluftslivsaktiviteter eller vil de ha uberørt natur som arena?

Vi kan tenke oss en skala mellom to ytterpunkter som vi kaller **purist** og **urbanist**. Enkelt kan vi si at en purist ønsker å utøve friluftsliv i uberørt natur, mens en urbanist gjerne vil drive friluftsliv (og/eller andre utendørsaktiviteter) i et tilrettelagt miljø.

Den enkelte friluftslivsutøver kan tenkes en plassering på denne skalaen. Det er sannsynlig at hver enkelts plassering på skalaen vil ha betydning for hvilke holdninger denne personen har til et inngrep som for eksempel vassdragsregulering. Videre vil det farge den holdningen som personen har til et område og til de tiltakene som er iverksatt etter utbyggingen.

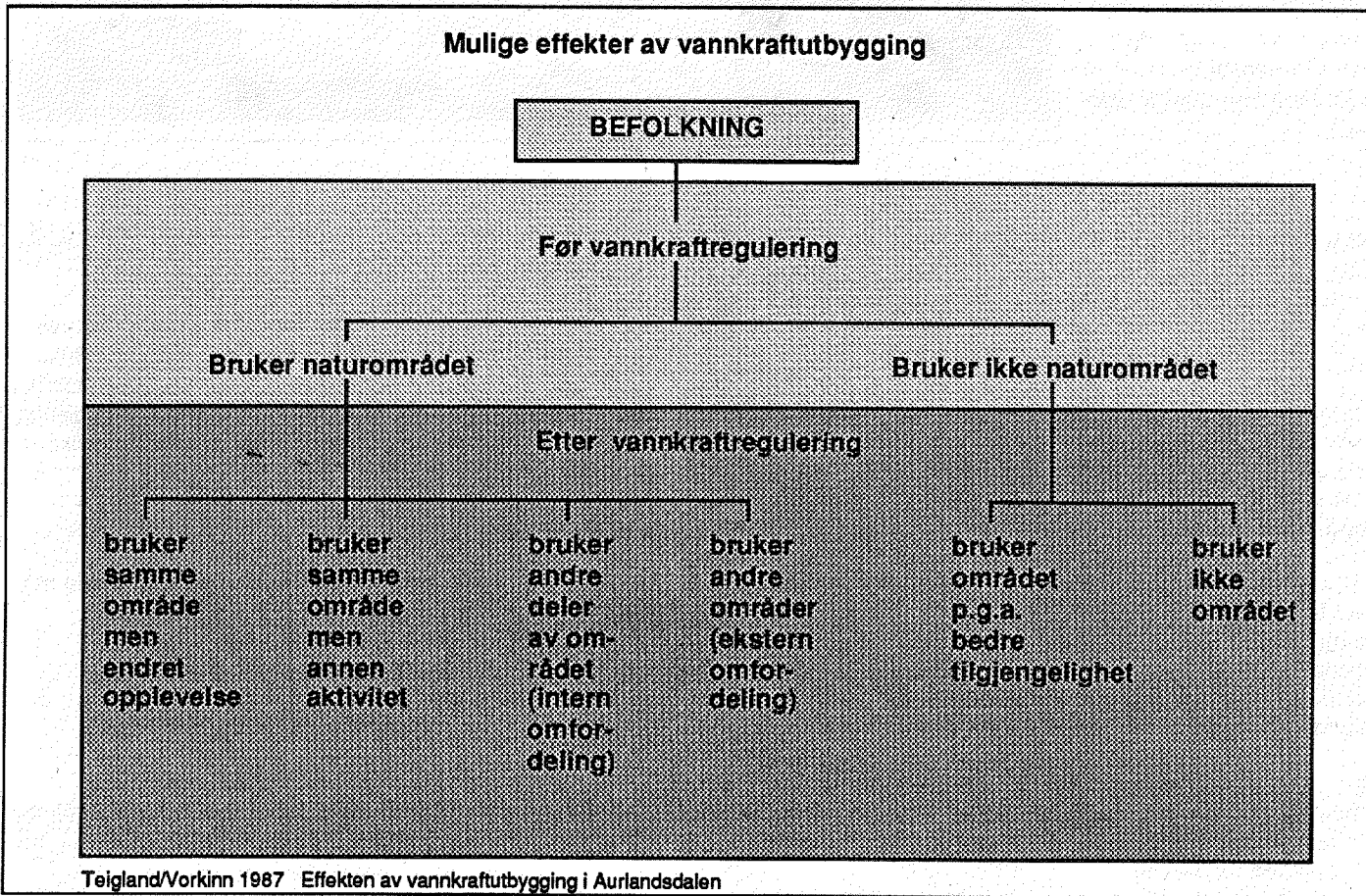
Den gruppen som er sterkeste purister vil sannsynligvis søke alternative områder i den grad dette er mulig. Undersøkelser fra Alta viser at ca. 37 % av de spurte hadde skiftet turområde på grunn av snøscootertrafikk, noe som er et klart eksempel på omplassering (Thomassen & Pedersen 1986). Undersøkelser i Femundsmarka, Rogen og Långfjella, antyder at det er flere pu-

risten i Femundsmarka der det er minst tilrettelegging og følgelig flere urbanister i Långfjella og Rogen hvor det er tilrettelagt i større grad (Vistad 1988). Teigland har undersøkt omfordeling i Aurlandsdalen og konkluderer med at den sterke nedgangen av antall fotturister i området under og etter vasskraftreguleringen blant annet kan ha sammenheng med ekstern geografisk omfordeling (Teigland 1987).

Hvis det ikke finnes alternative områder går naturinngrep (f.eks. vassdragsregulering) utover puristens muligheter til å utøve friluftsliv slik de selv foretrekker det i uberørt natur. Den gruppen purister som ikke fortsetter sitt friluftsliv i inngrepsområdet velger ekstern geografisk omfordeling i den grad det er mulig og nyter følgelig ikke godt av de tiltak som iverksettes som kompensierende og avbøtende i det aktuelle inngrepsområdet.

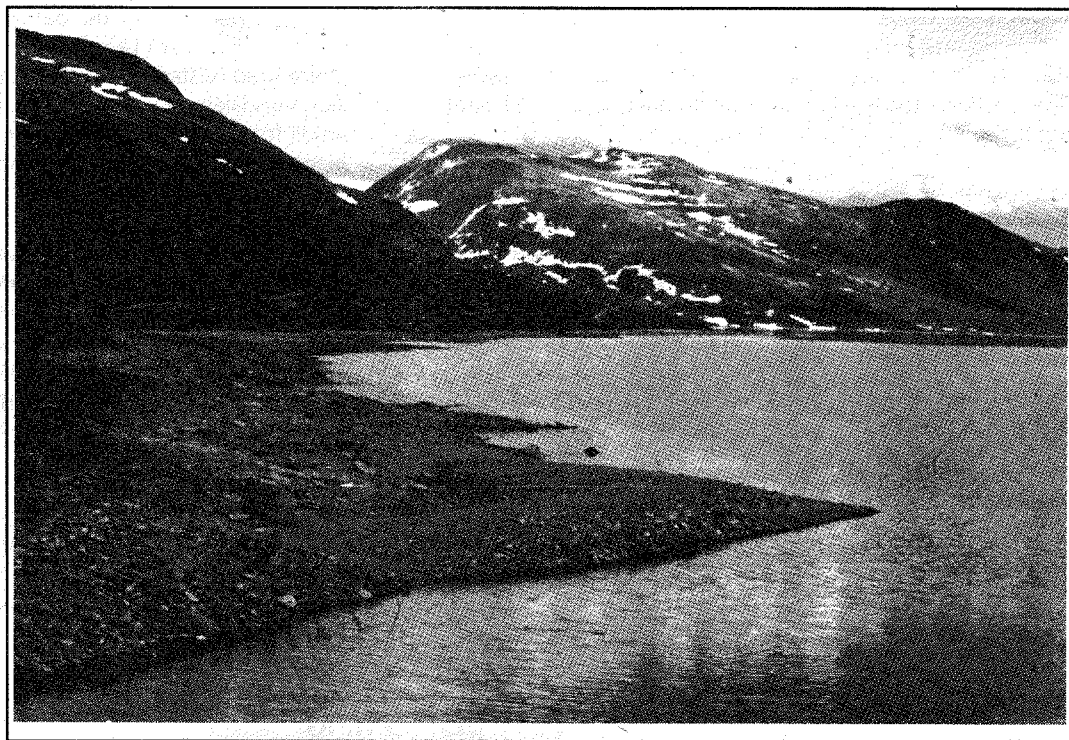
En friluftslivsutøver som ligger midt på akse, kan tenkes å akseptere endel inngrep men ønsker kompensasjon og avbøtende

Mulige effekter av vannkraftutbygging

Teigland/Vorkinn 1987 Effekten av vannkraftutbygging i Aurlandsdalen

Figur 2
Oversikt over ulike reaksjonstyper etter et inngrep blant ulike brukergupper. (Etter Teigland & Vorkinn 1987)
Various types of reactions to hydro-power development among different user groups

Figur 3
Skjemmende strandsoner, problemer med erosjon og vannkvalitet er noen følger av regulering som endrer et områdes bruk og opplevelsesverdi. Her fra Sitas i Skjomen.

Disturbed areas on the waterline, problems with erosion, and water quality are some effects of watercourse regulation which changes the use and experiential value of an area. Here from Sitas in Skjomen.

tiltak. Disse utøverene vil for eksempel kunne akseptere et veinett og parkeringsplasser, men ønsker likevel at linjenettet ikke er synlig i løpet av turen. Disse utøverne kan også tenkes å ta i bruk nye lokaliteter innen det samme området ved intern omfordeling.

En friluftslivsutøver som er urbanist vil kunne ha glede av å benytte anlegg som er utbygd for eksempel som følge av en kraftutbygging, slik som veinettet, slalombakke med flombelysning eller småbåtutleie i et reguleringsmagasin osv. Nye grupper kan også tenkes å ville trekke i området.

I USA er det funnet to hovedretninger innen forvaltningsstrategier for "villmark" som baserer seg på to forskjellige filosofiske grunnsyn: "antropocentric" og "biocentric". De respektive forvaltningsstrategier vil legge vekt på henholdsvis tilrettelegging for menneskelig aktivitet, eller økologisk balanse med naturens uberørthet som viktigste prinsipp (Hendee et al. 1978).

Østberg (1980) fant i sin studie ulike fortolkninger av begrepet "friluftsliv" (jf. pkt. 2.1.1). Der skisseres det to hovedretninger:

- forsvar for tilrettelegging, noe vi kan kalle tilretteleggingsorientert forvaltning
- forsvar for urørt natur, noe vi kan kalle økologisk orientert forvaltning

I norsk friluftslivsforvaltning er dette sannsynligvis noe av det samme som de grunnholdninger som er påvist i USA.

Vi bør kunne forvente at forvaltningen har et bevisst forhold til disse forhold ved valg av forvaltningsstrategi. Offentlig friluftslivspolitik har som en av sine hovedmålsettinger "Friluftsliv for alle" (St. meld. nr. 40 1986-87). Dette bør også kunne gjenfinnes i vårt materiale som et variert utvalg av tiltak for ulike friluftslivsinteresser.

På bakgrunn av det foregående kan vi nå antyde følgende:

Tiltak for friluftsliv bør være innrettet mot følgende målgrupper:

Friluftslivsutøvere som etter en regulering:

- bruker samme område, men med endret opplevelse
- bruker samme område, men med annen aktivitet
- bruker andre deler av området
- bruker andre områder

Tiltakene bør videre tilgodesee både purister, nøytralister og urbanister.

Vi vil nå gå over til å redegjøre for de metoder vi har brukt og registreringer vi gjorde i våre utvalgte undersøkelsesområder.

4 Metode

4.1 Metodevalg

Nyere friluftslivsforskning har et svært bredt omfang og en tilsvarende variasjon i metodebruk. Tradisjonelt kan vi skille mellom en naturvitenskapelig og en samfunnsvitenskapelig tilnærming, et skille som tydeliggjøres av de forsknings- og utviklingsinstitusjonene som arbeider med friluftslivsfaglige problemstillinger.

Vorkinn (1988) skisserer to metoder som kan anvendes for evaluering av offentlige tiltak for friluftsliv:

- ekspertevaluering
- brukerundersøkelse

I begge disse evalueringsmåtene vil det være aktuelt å anvende samfunnsvitenskapelige metoder.

En brukerundersøkelse vil for eksempel kunne innebære at et større antall besvarte spørreskjema behandles statistisk for å kunne få fram kvantitative mål på visse preferanser i datamaterialet. Dette er en arbeidskrevende og dyr form for brukerundersøkelse som ligger utenfor dette prosjektets mulige arbeidsramme. Vi har derfor konsentrert oss om å få en brukerevaluering på kvalitativ basis ved å få representanter for de store friluftslivsorganisasjonene til å uttale seg om de aktuelle tiltak i hver enkelt regulering.

I vårt arbeid har vi selv gjort en form for ekspertevaluering, hvor vi har anvendt flere metoder som skissert. En kildekritisk holdning hvor det er lagt vekt på å skille normative og kognitive utsagn samt kryssjekking av kildenes informasjon, er i stor grad tilstrebet.

Arbeidsgangen konkret har vært:

- innsamling av relevant bakgrunnsstoff ved hjelp av litteratur og dokumentstudier samt samtale med informanter i offentlig forvaltning og friluftslivsorganisasjonene
- valg av relevant undersøkelsesområde ved hjelp av visse kriterier
- feltarbeid med befaring sammen med representanter for regionens brukergrupper og Natur- og landskapsavdelingen i NVE
- intervju med utvalgte informanter på de aktuelle lokalitetene
- intervju med representanter i ledelsen for de aktuelle brukereorganisasjonene
- bearbeiding og utskrivning av innsamlete data

Feltbefaringen ble gjennomført i perioden 20 juni - 3 juli og i perioden 12 juli - 17 juli 1988. I hver av de fire lokalitetene ble det arrangert en éndags fellesbefaring med representanten for regionkontoret av Natur- og landskapsavdelingen i NVE-VN og representanter fra de aktuelle lokalforeningene av Norges Jeger- og Fiskerforbund og Den Norske Turistforening.

De kontaktene som ble knyttet i forbindelse med feltarbeidet, er i noen grad fulgt opp gjennom intervju. Således stammer uttalelsene fra de ulike representantene både fra feltperioden og fra den etterfølgende perioden med bearbeiding av resultatene.

Det er benyttet både lydbånd, spørreskjema, foto og notater i datainnsamlingen. Spørreskjemaet tjener som basis for systematisk registrering av brukerrepresentantenes evaluering av endel tiltak. De er ikke behandlet ytterligere i dette arbeidet, men tjener som forprøve til et pågående hovedfagsarbeid ved Norges Idrettshøgskole hvor formålet er å foreta en brukerundersøkelse med ytterligere evaluering av tiltak for friluftsliv i vassdragsreguleringssaker.

4.2 Valg av reguleringsområder

Undersøkelsen tar for seg fire større reguleringer: Ulla-Førre i Rogaland, Aurland i Sogn og Fjordane, Orkla i Sør-Trøndelag og Skjomen i Nordland.

Reguleringene ble valgt ut i samråd med regionkontorene i NVE-VN. Kriteriene for utvelgelsen var følgende:

- reguleringene var karakterisert som store
- reguleringene lå innenfor ulike landsdeler
- reguleringene var avsluttet (så nær som) i løpet av de siste 10-15 årene
- det var knyttet store friluftslivsinteresser til vassdraget og området omkring
- det var gjennomført tiltak for friluftslivet i vassdraget

De to siste punktene var svært viktige, da det ikke alltid foreligger tiltak for friluftsliv i reguleringene gjennomført før friluftslivsinteressene kom på banen i slutten av 70-åra. Dette er viktig å understreke også fordi det betyr at de utvalgte reguleringer **ikke er et tilfeldig og representativt utvalg for vassdragsreguleringene i Norge, men derimot reguleringer med et stort utvalg av tiltak gjennomført.**

5 Resultater fra feltarbeidet

5.1 Presentasjon av undersøkelsesområdene

For å kunne gi et inntrykk av de utvalgte reguleringene og de tiltak vi her fant, velger vi å presentere hver regulering i en mal med konsentrert informasjon (**tabell 1**). Deretter vil vi se på disse tiltakene i lys av følgende spørsmål:

- hvilke tiltak for friluftslivet foreligger i undersøkelsesområdene?

- hvilke friluftslivsutøvere som gruppe nyter godt av tiltakene?

Det er her bare tatt med tiltak som direkte er rettet mot friluftslivsutøvere. Generelle landskapspleietiltak og andre mere allmenne tiltak er ikke tatt med i denne oversikten.

5.2 Tiltak for friluftslivet

Som tiltak regnes pålagte og ikkepålagte hensyn av betydning for friluftslivet i forberedelsen av et forvaltningsvedtak og i ef-

Tabell 1

Kortfattet informasjonsliste for de fire reguleringene: Orkla, Aurland, Ulla-Førre og Skjomen.

Short list of information about the hydro-power developments: Orkla, Aurland, Ulla-Førre, and Skjomen.

Utbygging: Orkla-vassdraget

Utbygger: Kraftverkene i Orkla

Lokalisert: Tynset kommune, Hedmark fylke. Rennebu, Meldal, Orkdal kommuner, Sør-Trøndelag fylke.

Omfang:

Kraftverk:	Grana, Litjfossen, Brattset, Svorkmo og Ulset
Nedbørsfelt:	ca. 3090 km ²
Planlagt produksjon:	1249,0 GWH
Produksjon 1987:	1545,2 GWH (124% av midlere årsproduksjon) (Sør Trøndelag Kraftselskaps årsrapport 1987)

Konsesjon gitt: 1978

Konsesjonsbetingelser: Minstevassføring, fiskeribiologiske tiltak.

Utbygging: Påbegynt: 1978
Avsluttet: 1985

Friluftslivsfaglige vurderinger:

Tiltak	Tiltakstype	Friluftslivsaktiviteter
Terskler i Orkla, Grana, Inna og Falninga. (Jøla og Resa vurdert)	estetisk	fottur, fiske
Laksetrapp Bjørset dam	nytte	fottur, fiske, bade, båtliv
Fiskesti langs Orkla	nytte	laksefiske
P-plasser ved og langs anleggsveier	nytte	laksefiske
	nytte	jakt, fiske, fottur, skitur

Totalvurdering av tiltak: Middels god

Hensyn i planlegging:

To småbekker ved Helle/Løva unngått tatt inn, samt tre forbindelsesveier (tilsammen ca 10 km) ved Sverjesjøen/ Falningsjøen ikke bygd etter protest fra Natur- og landskapsavdelingen regionalt.

Viktige områder for friluftsliv:

Nedre Orkla: laksefiske
 Orklaskjømrådet: fottur
 Oppmarsjområdet til Trollheimen via Grana/Jøla og Jøldalshytta

Konfliktområder:

Veinett oppfattes som problem av Trondhjem Turistforening (TT).
 Lakseoppgangen ved Bjørset dam ikke tilfredsstillende.
 Orklaskjømrådet hvor TT ønsker gjennomgående rutenett til Oppdal.

Kommentarer til feltarbeidet:

På befaringen deltok Tore Olav Sandnæs fra regionkontor for Natur- og landskapsavdelingen. To representanter for Orkla Jeger- og fiskerforening, 1 representant for Meldal Jeger- og Fiskerforening samt 1 representant for viltnevd/miljøutvalg i Meldal kommune. Trondhjem Turistforening var invitert, men møtte ikke.

Diverse:

Båtutleie Nerskogen drives av lokale krefter. Oppfølging på natur og landskap må fortsette på steder som Innerdalsmagasinet, Bjørset dam, vurdering av terskler etc. Landskapspleie gjennomført, av stor verdi for friluftslivet, særlig av estisk art.

Dokumentasjon:

FRIDA, EDNA, handlingsprogram for friluftsliv Sør-Tøndelag fylke. Orkla 1987 Norges beste sportsfiskeelv. Det ble gitt melding om søknad om tilleggsreguleringer desember 1983, men dette er ikke gjennomført.

Utbygging: Aurlandsvassdraget

Utbygger: Oslo Lysverker

Lokalisert: Aurland kommune, Sogn og Fjordane. Hol kommune, Buskerud fylke

Omfang: Kraftverk: Vangen, Aurland I, II og III, Reppa
 Nedbørsfelt: 1982 m²
 Produksjon: 2,6 Milliarder kWh i et middels vannår
 (Informasjonsbrosjyre fra Oslo Lysverker, u.å.)

Konsesjon gitt: 1969, med tillegg i 1975

Konsesjonsbetingelser:

Fiskeribiologiske tiltak, ombygging av turiststier nevnt. Minstevannføring i Langedøla 0,3 m³/sek i tiden 1. juli-1. september. Vannføring i Aurlandelvi minimum 10m³/sek hele året med minimum 30 m³/sek. i tiden 15. juni-31. juli. (mulighet til endring avhengig av magasinforholdene).

Utbyggingen Påbegynt: 1970
 Avsluttet: 1982

Friluftslivsfaglige vurderinger:

Tiltak	Tiltakstype	Friluftslivsaktiviteter
Strømfordelere i Aurlandselvi	nytte	fiske
Omlegging av stinett i øvre deler av Aurlandsdalen og sidedaler	nytte/estetisk	fottur, skitur

Kongshellern hytta kompensasjon for DNT Småbåthavn, Vangen (sammen med kommunen)	nytte	fottur, skitur
	nytte	fiske, båtliv

Totalvurdering av tiltak: God

Hensyn i planlegging:

Det er særlig hensyn i planleggingen som har ført til at den nedre del av Aurlandsdalen ble spart for visuelle inngrep. Det ble bygd vei i tunnel. Denne veien ble først brukt til anleggsvirksomhet, og er senere blitt fylkesvei med forbindelse til Hallingdal (sommer) Veien er synlig fra turstien et lite parti nær Berdalen. Elva har redusert vannføring, men ellers ikke synlige inngrep i denne delen av dalen. Det var ingen samlet plan for linjeføring ved anleggstart.

Viktige områder for friluftslivet:

Hele Aurlandsdalen:	fottur
Aurlandselvi:	fiske
Vargbreen:	sommerskiløping
Større områder:	jakt

Konfliktområder:

Øvre del av Aurlandsdalen

Dokumentasjon:

FRIDA og EDNA for Aurland kommune. Ingen handlingsprogram for friluftsliv. MVU-prosjektet har utgitt rapporten: "Effekten av vannkraftutbygging i Aurlandsdalen for friluftsliv og reiseliv." (Teigland & Vorkinn 1987)

Kommentarer til feltarbeidet:

På befaringen deltok Sægerov (NVE Natur og landkapsavdelingens regionkontor), 2 representanter for Aurland Jeger- og Fiskerforening og 1 representant for DNT. Per Einar Faugli, forskningssjef i NVE, var observatør.

Diverse:

Lang anleggsperiode har ført til at mange foreløpige løsninger er blitt permanente. Stor vekt på landskapspleie, endel av løsningene er omdiskutert (millionhaugen/Steinbergdalen etc).

Utbygging: Ulla-Førre

Utbygger: Statkraft

Lokalisert: Suldal og Hjelmeland kommuner, Rogaland fylke. Bykle kommune, Aust-Agder fylke.

Omfang:

Kraftverk:	Kvildal og Hysten, Saurdal pumpekraftverk. Hjorteland pumpe og Stølsdal pumpekraftverk
Nedbørsfelt:	ca. 2000 km ²
Produksjon:	Netto egenproduksjon beregnet til 4390 GWh midlere år. Bidrag til landets produksjonsevne for fastkraft er beregnet til 5663 GWh. (Informasjonsbrosjyre Statskraftverkene 1982)

Konsesjon gitt: 1974

Konsesjonsbetingelser: Minstevannføring i Suldalslågen. Fiskeribiologiske tiltak.

Utbygging Påbegynt: 1974
Avsluttet: Beregnet avsluttet 1989

Friluftsfaglige vurderinger:

Tiltak	Tiltakstype	Friluftslivsaktivitet
Laksetrapp Ulla	nytte	fiske
Laksetrapp Suldalslågen	nytte	fiske
Terskler	nytte/estetisk	fiske, fottur
Omlegging av stier, kompensasjon for STF	nytte/estetisk	fottur, skitur
Bygging av hytter, kompensasjon for STF	nytte	fottur, skitur
Kabling av ledning	estetisk	jakt, fiske, fottur
P-plass ved og langs anleggsvei	nytte	jakt, fiske, fottur

Totalvurdering av tiltak: God

Hensyn i planlegging:

Sikret minstevannføring og Hylen kraftverk står til enkelte tider av året på grunn av laksefisket. Minstevannføringen i Suldalslågen koster omlag 30 mill kr årlig i tapte inntekter.

Viktige områder for friluftsliv:

Mosvatn/Gullingen med leirskole, P-plass og skitrekkt. Utfartssted for lokalbefolkningen.

Øst for Blåsjømagasinet finner vi rutenett for STF.

Suldalslågen: laksefiske

Konfliktområder:

Sandsavatn med turisthytta

Ulla og minstevannføring

Storevassdammen - trekkerte for rein - adkomststi STF's hytter

Mostølområdet

Kommentar til feltarbeidet:

På befaringen deltok Knut Svendheim Natur- og landskapsavdelingen, regionkontoret NVE. 2 representanter for Stavanger Omegn Turistforening, 1 representant for Stavanger og Rogaland Jeger- og Fiskerforening, 1 representant for Ulla Jeger- og fiskerforening. (De to sistnevnte deltok bare på den delen av befaringen som angikk nedre deler av Suldalslågen samt Ulla).

Dokumentasjon:

"Verneverdige områder i Ryfylkeregionen" Regionplankontoret Ryfylke 1978. "Heiområdet Setesdal-Ryfylket. Framlegg til mål og retningslinjer for arealbruk" 1986. Utdrag av "Sikrede og foreslått sikrede Friluftslivsområder i Rogaland" 1981 (FRIDA). Diverse rapporter om vesentlige tilgrensende områder. Diverse årbøker fra STF. 2 bøker utgitt om Ulla-Førreutbyggingen og endringer lokalt.

Diverse:

Oppfølgingen av de omfattende landskapspleietiltakene. Den tilsåing og visuelle neddemping som er foretatt på få veistumper demper ikke særlig inntrykket av de dominerende veistrekingene som er bygd for å tåle de nye store anleggsmaskinene (ca. 100 km).

Utbygging: Skjomenvassdraget

Utbygger: Statskraftverkene

Lokalisert: Narvik (tidligere Narvik og Ankenes) og Ballangen kommuner i Nordland fylke.

Omfang: Kraftstasjoner: Båtsvann og Skjomen
Nedbørsfelt: Skjomas naturlige, 859 km²
Midlere produksjon: 1201 GWh
(Skjomen utbyggingen en samling uttalelser" NVE 1987)

Konsesjon gitt: 1969

Konsesjonsbetingelser: Fiskeribiologiske tiltak

Utbygging Påbegynt: 1972
Avsluttet: 1978

Friluftslivsfaglige vurderinger

Tiltak	Tiltakstype	Friluftslivsaktiviteter
Terskler i Skjoma langs Elvegårdselv	estetisk/nytte	fiske
Høyfjellsterskel (ved Kjørsvatn)	estetisk/nytte	fiske
Parkeringsplasser ved og langs vei	nytte	jakt, fiske, fortur, skitur
"Signal linjer" kablet	estetisk	fottur, skitur
Strøm Losihytta	nytte	fottur, skitur

Totalvurdering av tiltak: Dårlig

Hensyn i planlegging:

Siden Natur- og landskapsavdelingen ikke var inne i bildet under planlegging (den ble først opprettet i 1976) er det ikke tatt særlige hensyn i planlegging, og de tiltakene som er iverksatt i etterkant er ikke omfattende. Josein Jensen ved regionkontoret hevder at veien opp Sjørdalen fra Skjomedalen er et eksempel på dårlig trasévalg.

Viktige områder for friluftsliv:

Nedre del av Skjoma: fiske, utendørsaktiviteter.
Sjørdalen og Norddalen: oppmarsjområde for NOTs hyttenett.

Konfliktområder:

De samme områdene som ovenfor.

Kommentarer til feltarbeidet:

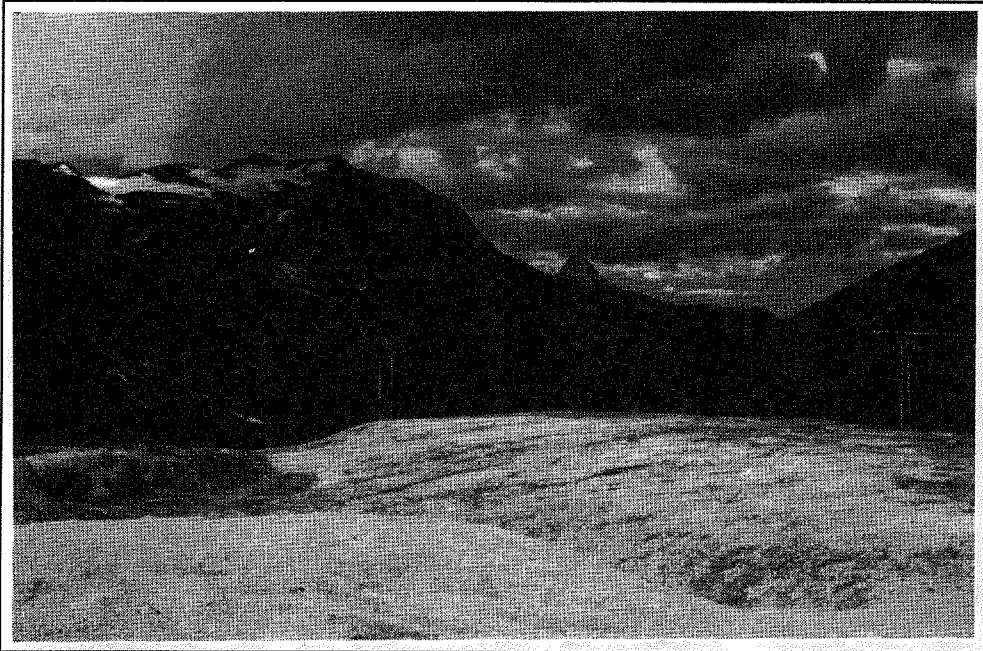
Deltakere på befaringen: Jostein Jensen, regionkontoret Natur- og landskapsavdelingen NVE, 1 representant for Narvik Omegn Turistforening, 1 representant for Narvik Jeger og Fiskerforening samt Baadstø, leder for Statkraft i Skjomen

Dokumentasjon:

Skjomenutbyggingen, - en samling uttalelser Natur og landskapsavdelingen. EDNA Narvik og Ballangen kommuner.

Diverse:

NVE arbeider med oppfølging og etterundersøkelser. Det er søkt om flere terskler i nedre del av elva.

Figur 4

I Aurlandsdalen ble planendringer gjennomført slik at nedre del av dalen ble relativt uberørt av utbyggingen. Redusert vannføring i elva og helårsveien som stikker fram her i Berdalen, er det som er synlig for turistene nede langs stien.

During the planning process of the Aurlandsdalen development some changes of plans were made to preserve the lower valley fairly intact. Reduced waterflow and the road which can be seen from the valley floor, are the only changes observable by hikers.

fektueringen som følger av vedtaket. Skjematisk kan vi skille mellom:

- avveide hensyn under utarbeidelsen av plan
- hensyn under gjennomføring
- konkrete tiltak (avbøtende og kompensierende)

I løpet av feltbefaringen ble vi presentert for en lang rekke konkrete tiltak, samtidig som vi fikk et godt inntrykk av hvilke avveininger og valg som var gjort underveis i byggeperioden. Arkiverte sakspapirer fra planfasen har dessuten gitt oss en forståelse for hvilke synspunkter naturvern- og friluftslivsorganisasjonene la for dagen i sine høringsuttalelser. Resultatene kan formes i følgende punkter:

Avveide hensyn i utarbeidelsen av plan

Vassdragsreguleringsloven §4a pålegger konsesjonæren å innhente opplysninger om eventuelle skadevirkninger fra de berørte interessene i saken. Rundskriv 36 (NVE 1988a) gir utfyllende opplysninger om hvilke instanser/organisasjoner som skal informeres, og hvilke interesser som kan kreves utredet. På denne måten sikres konsesjonæren tilstrekkelig informasjon til å utarbeide en konsesjonssøknad som tar hensyn til de interessene som knytter seg til det berørte området.

Fagutredninger i forkant, samt informasjonsplikt og uttalerett til selve konsesjonssøknaden, bereder grunnen slik at det nødvendige hensyn arbeides inn i konsesjonen i form av pålagte konsesjonsvilkår.

Viktige tema for friluftslivsinteressene i denne fasen av saksbehandling er:

- begrenset omfang av planen (figur 4)
- reduserte reguleringshøyder
- økt minstevannføring
- fleksibel manøvrering av anlegget (MVU-prosjektet 1985) (figur 5)
- veiframføring/bruk av helikopter
- gunstige trasévalg for vei og anleggslinjer
- fjellalternativ eller dagalternativ for den fysiske delen av anlegget
- lokalisering ved masseforflytninger (tipper, massetak) (figur 6)
- kabling eller luftspenn for linjeframføring (særlig aktuelt for spenninger under 40kV)

Punktvisse observasjoner fra vår undersøkelse:

Høringsuttalelsene stammet fra 1960- og 1970-tallet, og bar preg av manglende kapasitet, og var dessuten lite nyanserte. Stort sett var det enten en aksepterende holdning blant de hørte friluftslivsinteressene, eller det ble tatt klar avstand fra reguleringsplanene. På denne måten kom det heller ikke klart nok fram hvordan hensyn til friluftsliv kunne innarbeides i planene.

Det var en alminnelig holdning blant representantene for de berørte interessene at friluftslivsinteressene bør markeres så tidlig som mulig i planfasen. Det er i denne fasen at friluftslivsinteressene har mest å hente. Tilfeldige hensyn underveis og konkrete tiltak etter en slutføring av anlegget, har mindre verdi. En skån- som eller begrenset regulering vil være den beste markering av friluftslivshensyn i vassdragskonsesjonssaker.

Figur 5

Fleksibel manøvrering har betydning både sommer og vinter, bl.a. når det gjelder sikkerhet i forbindelse med bading og skiløping på vann.

Adaptable waterflow regulation is important both summer and winter, for instance to secure swimming in and skiing on the watercourse.

Figur 6

Hvor skal massetak og tipper plasseres, og hvordan skal de utformes slik at de blir "usynlige" i landskapet? Eksempel Lappiklemmen, Skjomen.

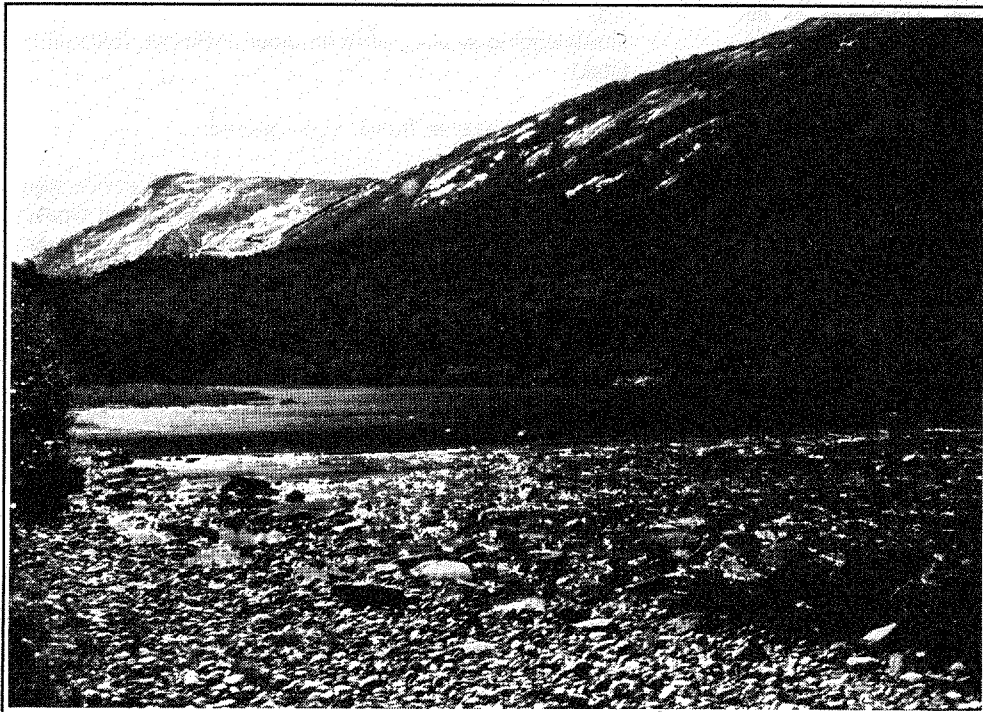
Where should gravel and sandpits be placed and shaped to limit the impact on the landscape? This example is from Lappiklemmen in Skjomen.

Figur 7

Samordning og eventuell kabling av linjenett er viktig. Inntrykket for friluftslivsutøveren her i Skjomen er at koordinering mangler.

Line coordination and ditch-laying of electric cables is important. The impression to the user here in Skjomen is a lack of coordination.

Figur 8

Terskler gir større vannspeil i elva. Skjomen.

Weirs give the illusion of more water in a riverbed. Skjomen.

Hensyn under gjennomføringen

Alle detaljer ved anlegget og på hvilken måte arbeidet gjennomføres, kan ikke avgjøres i planen. Det kan være detaljer som tilsynelatende er uten betydning i den store sammenhengen, men som likevel har betydning for bl.a. friluftslivsinteressene i området. Smidighet, omtanke og innsikt i de ulike berørte interessene kan være utslagsgivende.

God kommunikasjon på et uformelt plan og faglig gjensidig forståelse mellom NVE-VN og konsesjonær/entreprenør er en forutsetning for et godt resultat.

Den detaljoppfølgingen som NVE-VN foretar gjennom sine regionale representanter i Natur- og landskapsavdelingen, er eksempler på hensyn under gjennomføringen. Disse tiltakene betegnes ofte som landskapspleietiltak, men omfatter også detaljutforming av selve anlegget, materialvalg (bl.a. høyspentmaster), fargebruk o.l.

Den enkelte entreprenør, tilsynsmann eller maskinførers forståelse av hva som er hensyn overfor de berørte interessene i området, kan påvirke det endelige resultatet etter anleggsarbeidet. Detaljer i vei- og linjeframføringen og skader på terrenget vil som oftest være entreprenørens ansvar (figur 7).

Punktvisе observasjoner fra vår undersøkelse:

Mye skjer underveis i byggeprosessen. Et godt resultat avhenger av interesse, vilje, kunnskap og mulighet. Underveis er det Natur- og landskapsavdelingen i NVE som ivaretar flere av friluftslivets interesser. Den nære kontinuerlige kontakten mellom NVE sin representant i Natur- og landskapsavdelingen regionalt og de ansvarlige innenfor anleggsledelsen, er et godt virkemiddel til en hensynsfull regulering. Spørsmålet er om denne avdelingen ivaretar friluftslivets samlede interessefelt på en tilfredsstillende måte.

Er landskapspleie, i 1989, å regne som tiltak for bl.a. friluftslivsinteressene, eller en del av "alminnelig folkeskikk"? Uansett klassifisering, bruker utbygger tildels store summer på dette arbeidet, og Natur- og landskapsavdelingen i NVE følger dette arbeidet opp i detalj med sine konsulenter. Resultatet blir svært bra, og sammenliknet med andre inngrepsetater, ligger de langt fremme. Friluftsliv er blant de interessene som er begunstiget av denne innsatsen.

Konkrete tiltak (avbøtende og kompensere nde)

Konkrete tiltak er tiltak som søker å bøte på de skadene en interesse lider som følge av inngrepet. Tiltakene settes inn etter at reguleringen er gjennomført, og kan rette seg mot selve reguleringen som avbøtende tiltak, eller mot alternative områder som kompensere nde tiltak.

Avbøtende tiltak forsøker å redusere skadeeffekten som oppstår som følge av reguleringen, og tiltaket retter seg mot den konkrete skaden. Eksempler på slike tiltak er:

- terskelbygging (figur 8)
- utbedring av tipper og massetak
- utforming, jorddekkning, gjødsling, tilsåing og tilplanting ved terrengskader generelt
- oppdrett og utsetting av fisk i berørte vassdrag hvor reproduksjonsmulighetene er blitt reduserte

Punktvisе observasjoner fra vår undersøkelse:

Vi finner et begrenset utvalg av konkrete avbøtende tiltak. Terskler, strømkonsentratorer, laksetrapp er, fiskeutsetting, anlegg i fjell, mastetyper og kabling i grøft er blant de viktigste, og dette var også gjengangere i de reguleringene vi besøkte. Alle de konkrete avbøtende tiltakene vi observerte, hadde motatt en positiv respons fra de berørte, selv om det var noe uenighet om lokalisering og utforming av bl.a. terskler og laksetrapp er.

Kompensere nde tiltak retter seg mot selve interessen som er berørt, og forsøker å yte en erstatning overfor de berørte gjennom aktive tiltak. Disse tiltakene vil for friluftslivets del ofte være:

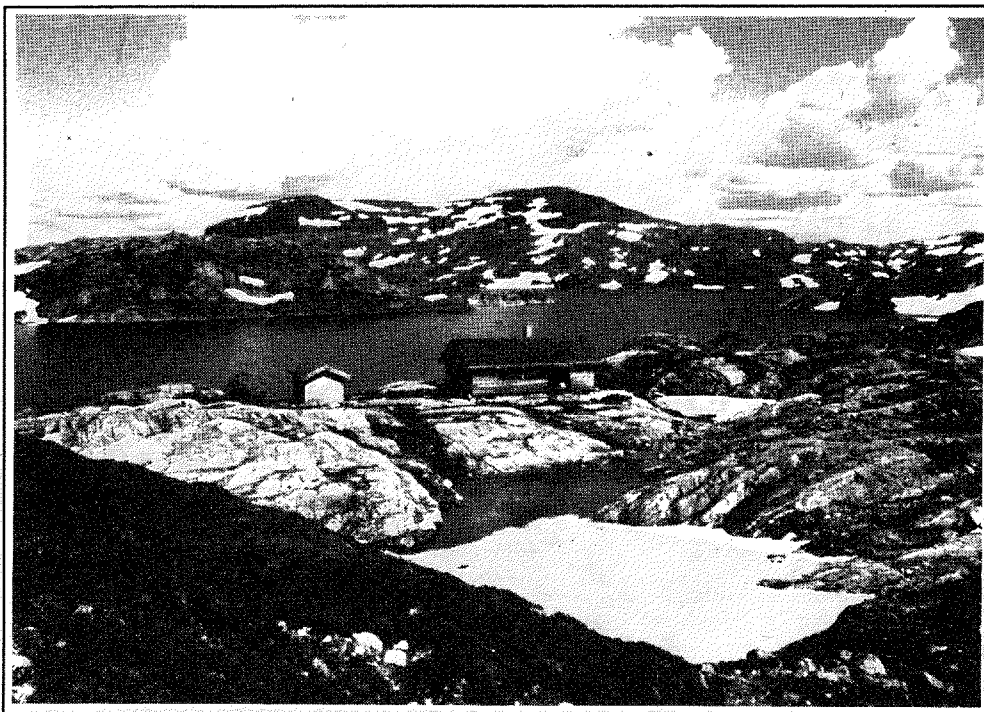
- flytting av hytter eller bygging av erstatningshytter (figur 9)
- omlegging av stinett (klopper, bruer, merking, sikring, skilting)
- tilrettelegging av alternative områder (P-plasser, fiskekulturtiltak)

Punktvisе observasjoner fra vår undersøkelse:

Blant de konkrete kompensere nde tiltakene fant vi et noe større mangfold. Disse er også kjennetegnet av å være lokalt tilpasset de friluftslivsinteressene som knytter/knyttet seg til det berørte området. Flytting av hytter, omlegging av stinettet, anlagte parkeringsplasser, oppgradert jakt- og fiskeoppsyn under anleggsperioden er eksempler her.

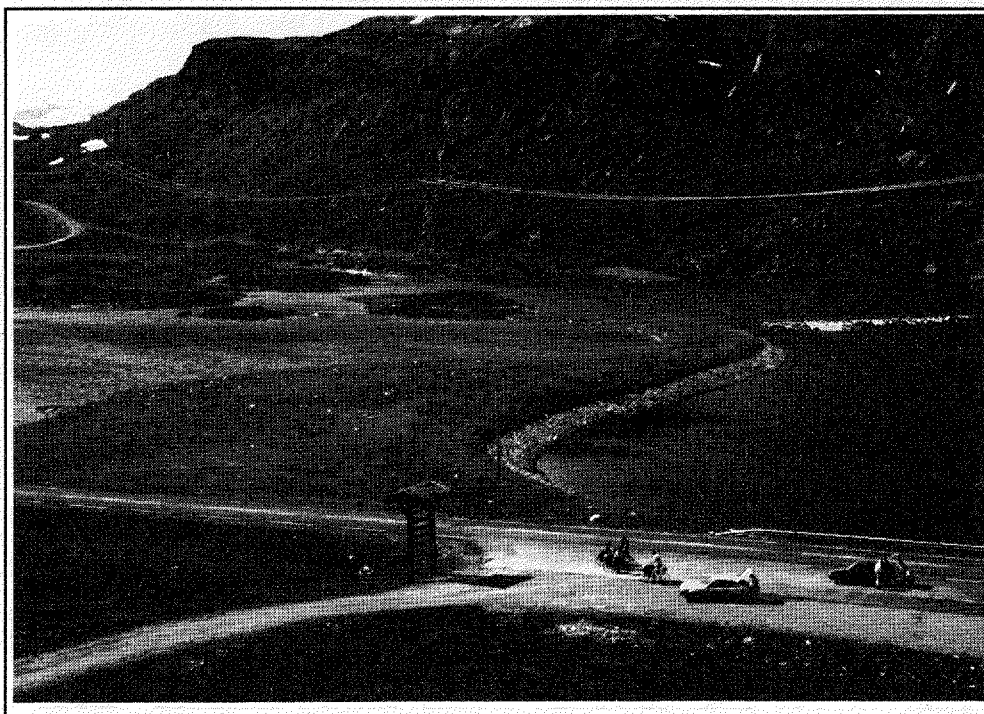
Tiltakene var lokalisert til de berørte deler av vassdraget som var mest iøyenfallende. Terskelbygging og landskapspleietiltak hadde prioritet nær bebyggelse (bolig- og fritidshus) og langs mye brukte bilveier. Utenfor allfarvei, og i de høyest beliggende områdene, hadde tiltakene lav prioritet (figur 10).

Det var uenighet innenfor friluftslivsinteressene hvorvidt de synlige effektene av en regulering skulle fremheves i terrenget eller underordnes landskapet forøvrig. Et flertall av de hørte mente at anleggene burde tilpasses terrenget såsant dette var teknisk og økonomisk forsvarlig (figur 11 og 12).

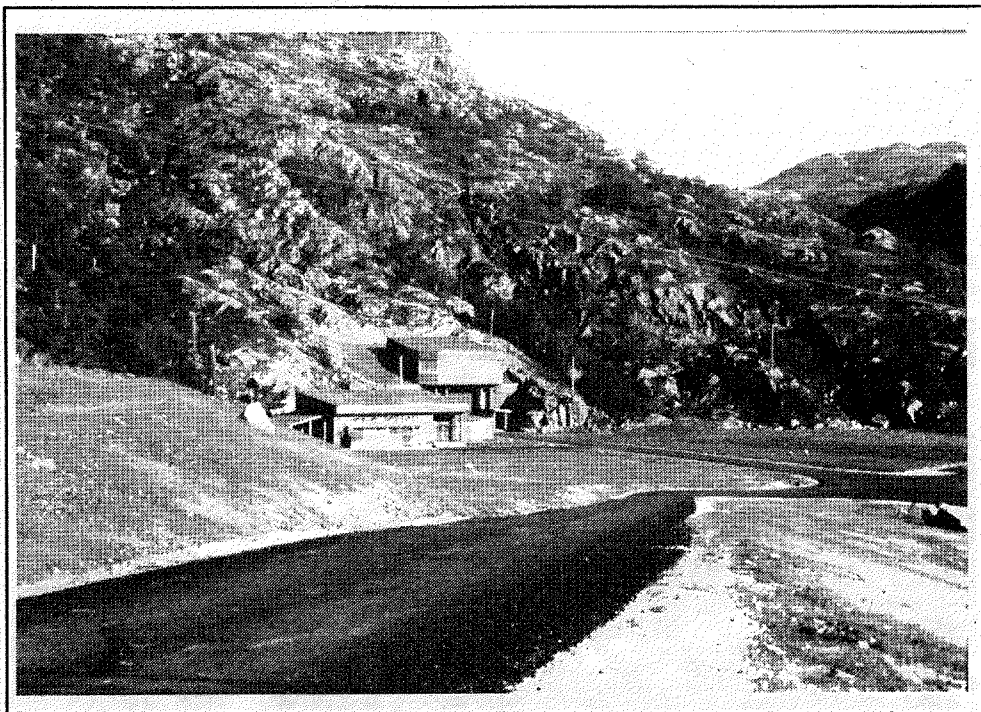
Figur 9

I Ulla-Førre er det bygd flere turistforeningshytter og etablert et nytt rutenett som kompenserende tiltak pga. det store Blåsjømagasinet. En av de nye hyttene er Krossvatnhytta. In the Ulla-Førre development several hiking huts have been built and new trails established to compensate for the loss of huts and areas due to the Blåsjømagasinet impoundment. Here the hut Krossvatnhytta.

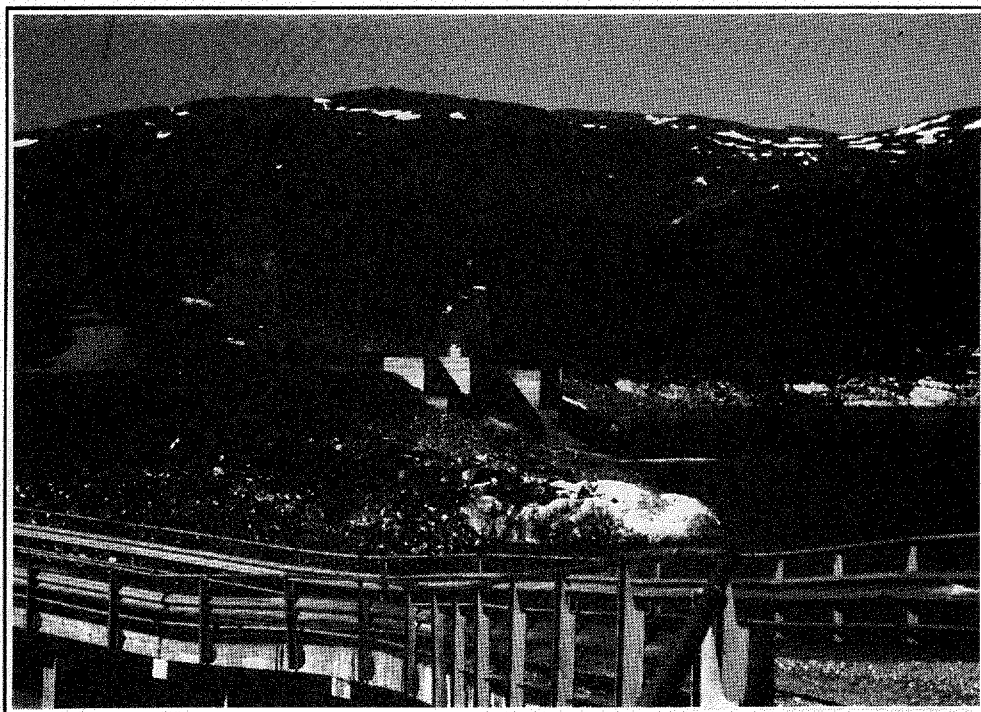

Figur 10

Ny veitrasé, linjetrasé og landskapspleie i forbindelse med vannstandsreguleringen har endret utsikten fra og miljøet rundt Stemberdalshytta. A new roadway, electricity line and reshaping of the landscape in conjunction with watercourse regulation have changed the environment and the view from Stemberdalshytta considerably.

Figur 11
 Et forsøk på å underordne en bygning ved hjelp av gras på taket. Ulla-Førre.
 Attempt to limit the impact of the building by planting grass on the roof. Ulla-Førre.

Figur 12
 Disse bygningene har lite til felles med stølshus og hytter i området omkring. Ulla-Førre.
 These buildings have little in common with traditional mountain chalets and cabins of the area. Ulla-Førre.

5.3 Friluftslivs- og naturvernorganisasjonenes uttalelser

Når vi ser på holdningen til vasskraftutbygging generelt i den perioden som konsesjonene er gitt, finner vi sterk motstand fra naturvernorganisasjonene både sentralt og lokalt.

Blant friluftslivsorganisasjonene var det særlig DNT i Oslo som tidlig begynte å engasjere seg. I DNTs årbok for 1962 omhandles temaet naturvern hvor også forholdet til vassdragsreguleringer tas opp. DNTs årbok for 1965 har tema "Elver og vann", og tar opp både natur- og kulturfaglige verdier som finnes i og i tilknytning til vassdragene våre (figur 13 og 14). DNT var pådriver for den første konsekvensutredning for friluftsliv (Breheimen). I DNTs Naturvernkomité, som er sammensatt av et bredt spekter av fagfolk på området naturvern/friluftsliv, er alle større inngrepssaker behandlet. Uformelle kanaler er i stor grad benyttet. Det dreier seg om pressemeldinger, pressekonferanser, utarbeidelse av informasjonsmatriell, lobbyvirksomhet på telefon og i møter osv. Oppfølgingen av sakene har likevel vært et kapasitetsproblem selv i en såvidt stor organisasjon.

Generelt kan vi se at de organisasjonene som representerte friluftslivet, til en viss grad må jobbe "dobbel" Først dokumentere og argumentere for sine interesser i spørsmålet for eller mot utbyggingen, og samtidig formulere de beste alternative løsningene hvis det skulle bli utbygging.

5.3.1 Uttalelser til de utvalgte konsesjonssakene

Skjomen

Sitat fra Narvik og Ankenes fiskeadministrasjon (består av Narvik JFF og Skjomedalen JFF) sine kommentarer til utbyggingsplanene slik de forelå 23.02.1968:

"...er på ingen måte i mot utbyggingen"

"...vil ha hensyn inn i planleggingen"

"Med det tempo og omfang utbyggingen av våre vassdrag gjennomføres i dag er det snart få uberørte områder igjen selv i vår grisgrendte landsdel. Vi vil selvsagt ikke bestride nødvendigheten av slik rasing av naturen som vi har kunnet observere ved utbygging flere steder i landet."

Sitat fra Narvik Omegn Turistforenings brev til NVE (28.5.1968):

"Vi stiller oss selvsagt ikke imot de planer om utbygging av kraftverk som foreligger. Men kan dette gjøres på en slik måte at naturen og våre interesser kan bevares i størst mulig målestokk, må vi bestrebe oss på at så skjer til glede for oss og ettersekten."

Narvik Jeger- og Fiskerforening, Norges Jeger- og Fiskerforbund, Nordland Naturvernforbund og Norges Naturvernforbund, går egentlig ikke imot utbyggingen, men krever i en fellesuttalelse (13.11.1968) ytterlige utredninger.

Salten Laksestyre, Direktoratet for Vilt og Ferskvannsfisk (senere Direktoratet for Naturforvaltning, DN), Naturvernrådet og Nordland Fylkesfriluftsnemnd uttaler seg alle om saken uten å gå imot utbygging, men foreslår endel tiltak (særlig for fiske).

NVE, Natur- og landskapsavdelingen sitt regionkontor i Narvik ble ikke opprettet før i 1977, og Jostein Jensen som arbeider ved denne avdelingen trekker fram en av hovedanleggsveiene opp Sjørdallia i Skjomen som eksempel på en vei som ikke ville blitt bygd slik om Natur og Landskapsavdelingen hadde hatt den posisjon og erfaring da som den har idag (Fossekalen 1988:9).

I konsesjonsvilkårene ble det for friluftsliv først og fremst tatt med vilkår om fiskeutsetting, bygging og drift av klekkeri/ settefiskanlegg, samt fiskeribiologiske undersøkelser.

Det "hardeste" utbyggingsalternativet ble valgt, uten minstevassføring i Skjoma.

Vi ser at det ble uttrykt liten eller ingen lokal motstand mot utbyggingen, videre at regionens Natur og landskapsavdeling ikke var opprettet da utbyggingen ble planlagt og oppstartet. Det tiltaksarbeidet som er utført er således foretatt delvis underveis og delvis etter at anlegget var satt i drift.

Ved en senere utbygging (Sildvik) i Narvikområdet er det gjennomført kompensasjonstiltak i form av fondsetablering, hvor bl.a. friluftslivsorganisasjonene kan søke om penger til arbeid for friluftsliv. Dette kan sees på som en kompensasjon ikke bare for ulempene etter Sildvikutbyggingen som er en relativt liten utbygging, men også for ulempene etter den "harde" Skjomenutbyggingen.

Aurland

Vestlandske Naturvernforening (brev av 6.10.1966):

"...retter en inntrengende henstilling til Naturvernrådet om at dalen må forbli uberørt."

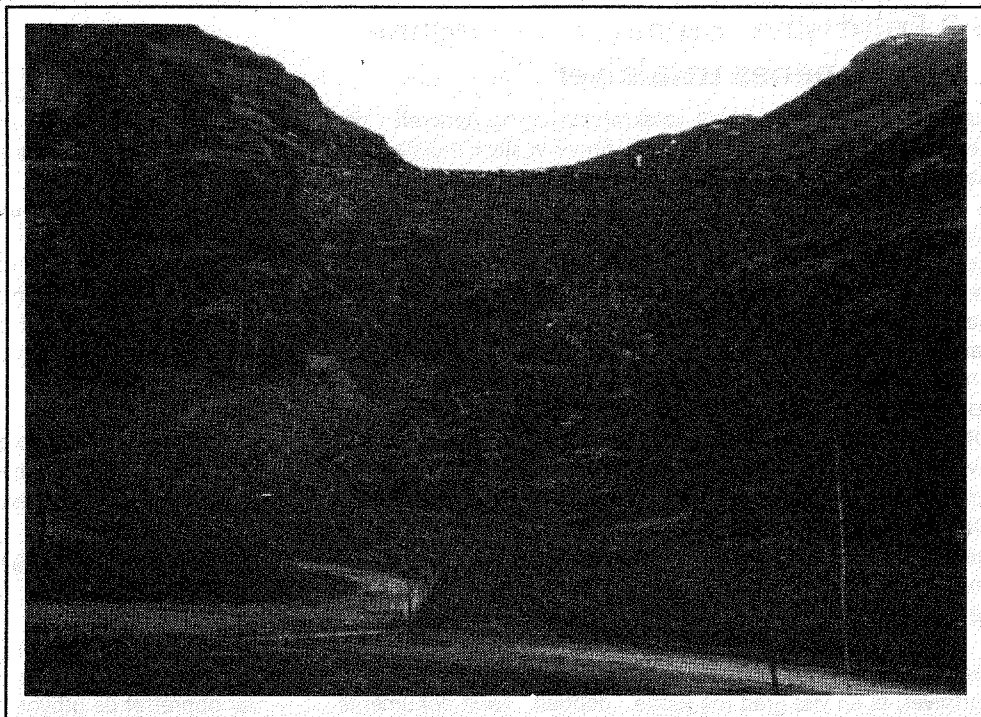
Den Norske Turistforening i brev til Kommunaldepartementet av 11.10.1966:

"Vi vil derfor på det instendigste henstille til myndighetene ikke å gi konsesjon på denne regulering/utbygging."

DNT stilte krav om visse ulempeserstatninger (erstatninger av berørte hytter og rutenett) dersom det skulle vedtas utbygging.

Aurland Jeger og Fiskerforening samt Aurland Turlag var ikke stiftet på denne tiden.

Aurland Elveeiarlag og Aurland Kommune stilte krav om minstevassføring av hensyn til fisket.

Figur 13 og 14

Vann som livgivende element. Minstevannføring i Aurlandsvassdraget slippes her fra Øyestølen.

Water as a lifegiving element in the environment. Minimum waterflow is here released by Øyestølen in Aurland.

Aurlandutbyggingen skapte en stormfull debatt som gjenfinnes i presse og i en mengde skriftlige uttalelser. Det er ikke mulig her å gjengi alle de synspunktene som gjorde seg gjeldende ettersom de forskjellige fasene av utbyggingen skred fram. Denne diskusjonen er veldokumentert i et fembinds verk om Aurlandsutbyggingen, samlet og utgitt av NVE, Natur- og landskapsavdelingen (Skjetne 1988).

Det ble gjort store planendringer som følge av protestene og debatten som fulgte konsesjonssøknaden. Planendringene gjaldt særlig valg av veitrasé ved tunnel-alternativet, samt plassering av tunnelen. Resultatet ble slik at nedre del av Aurlandsdalen (fra Øvstebø) ble nesten helt skjermet fra utbyggingen. Unntaket er den reduserte vannføring som imidlertid følger et reglement der friluftslivsinteressene er innarbeidet.

Foruten minstevannføringer og spesielle manøvreringsreglement for forskjellige deler av Aurlandsvassdraget, har DNT fått kompensasjon gjennom sin hytte, Kongshelleren. Utgiftene i forbindelse med en omlegging av rutenettet i øvre deler av Aurlandsdalen, som på grunn av veien og linjeføringen ble vesentlig endret, er dekket av utbygger.

Utbygger, Oslo Lysverker hadde et utstrakt samarbeid med Natur og landskapsavdelingen i NVE, og det var videre engasjert landskapsarkitekt for å arbeide med landskapspleietiltakene underveis. Ca. 200 millioner kroner ble brukt på oppryddingen etter anleggsarbeidet i Aurlandsvassdraget (Sogn Dagblad 10.8.1985).

Ulla-Førre

Det finnes ingen samling av uttalelser fra Ulla-Førreutbyggingen. Stavanger Turistforening mener selv at over 50% av deres arbeid i forbindelse med Ulla-Førreutbyggingen, foregikk via uformelle kanaler. De brukte mye tid på telefon og direkte lobbyvirksomhet rettet mot toppene i Stortinget og byråkratiet forøvrig.

Stavanger Turistforening gav sin årbok for 1978 tittelen "Ulla/Førre undersøkelser". Her beskrives natur og kulturhistoriske undersøkelser fra det berørte området. Datidens formann Petter Mikaelen orienterte om saksgangen og STF's behandling av utbyggingen.

Etter protestene fra STF fulgte krav til endringer i planene. Endringsforslagene gjaldt særlig Mostølgryta hvor det var ønske om takrenneprinsipp, samt at Fundingslandsområdet ble spart. Arbeidet med krav om og utforming av erstatningshytter og rutenett startet tidlig. Foreningen samarbeidet med Rogaland, Naturvern for å redusere skadene av utbyggingen

I sin oversikt over arbeidet ved 100-årsjubileet (STF 1987) sies det at "Ulla-Førre utbyggingen krever mye tid og arbeid".

Naturvernkomitéen i STF ble opprettet i 1982 og eksisterte således ikke før i slutten av utbyggingsperioden. I 1983 var alle store elver i Rogaland utbygd (NOU 1983:41).

STF's rutenett ble vesentlig rammet av det nye Blåsjømagasinet og fikk gjennomslag for at det skulle etableres et erstatningsrutenett med flere hytter øst for Blåsjømagasinet. Dette er et av de større slike kompensasjonstiltak som er gitt i forbindelse med vassdragskonsesjonsaker.

Laksefiskeinteressene i Suldalslågen hevdet tidlig sine interesser sterkt, både i egenskap som grunneiere og som sportsfiskere med sterke ressurser. Deres interesser er ivaretatt gjennom minstevannføring, gunstig manøvreringsreglement og fiskeribiologiske tiltak i Suldalslågen. Ulla derimot, som også var en rimelig bra lakseelv, er idag mer eller mindre ødelagt. Det ble ikke signalisert samme interesse for denne elven fra organisasjonshold, og Statkraft sine rettigheter i området resulterte i at Ulla idag er uten minstevannføring. På tross av terskler og fisketrapper, så er ikke elva lenger attraktiv for fiske på grunn av for lav vannføring.

Orkla

Den foreligger ingen samling uttalelser fra NVE for Orkla/Granautbyggingen. Personer i Trondhjem Turistforening som var engasjert i saken arbeidet mye gjennom naturvernforeningene da det i TT ikke var noe samlet syn på saken (pers. medd. Stabell, TT). Trondhjem Turistforenings rutenett ble ikke direkte berørt av utbyggingen.

Planleggingen og utbyggingen startet imidlertid i en periode hvor naturvernbevegelsen hadde stor oppslutning. Natur og landskapsavdelingen har vært med fra planleggingsfasen i 1974.

Det var dannet en "Innerdalsaksjon" som flere år på rad arrangerte leire og demonstrerte mot utbyggingsplanene og da særlig mot neddemningen av Innerdalen. Store arealer med dyrkbar mark skulle settes under vann, så flere interessegrupper stod samlet i denne saken.

Laksefiskeinteressene var og er sterke i Orkla, som fremdeles er en av Norges beste lakseelver (figur 15). I konsesjonsvilkårene er fiskeribiologiske tiltak samt en passus om at "laksen fritt skal passere Bjørset dam" vesentlige for Jeger- og Fiskerforeninger samt grunneiere langs Orkla. Det er fremdeles mye diskusjon rundt problemet med laksens oppgang forbi Bjørset dam, som etter manges mening ikke er løst tilfredsstillende.

Landskapspleietiltakene omfatter bl.a. en mengde terskler i elvene særlig i tilknytning til hytte- og boligområder. Det er videre gjort mye for å forme landskapet rundt Granasjøen. Av spesielle tiltak kan nevnes forsøksfelt for grastyper på tippområder for å komme fram til en lokal og hardfør blanding.

Figur 15
Fornøyd fisker i Orkla.
Happy fisherman by Orkla.

5.3.2 Kort konklusjon

Vi stilte innledningsvis spørsmålet -hva er friluftslivets interesser og hvordan kan disse best tilgodeses?

De store friluftslivsorganisasjonene har sammen med naturvernorganisasjonene selv prioritert arbeidet slik at de primært har stilt seg skeptisk og/eller negative til de aktuelle reguleringene og sekundært arbeidet for planendring med den hensikt å redusere deler av inngrepet og/eller synligheten av inngrepet.

Organisasjonene har i liten grad engasjert seg i prioritering av avbøtende og kompensierende tiltak. Organisasjonene selv har ment at den beste måten å representere friluftslivsinteressene på er ved å sette inn kreftene i de tidlige faser av konsesjonssøknaden. Representanter for friluftslivsorganisasjonene har også uttrykt misnøye med organisasjonenes påvirkningsmuligheter og sin egen organisasjons kapasitet til å følge opp inngrepssaker.

5.4 Andre tiltak

5.4.1 Konkrete tiltak

I flere av undersøkelsesområdene fant vi spesielle tiltak og tiltak som var påkostet av flere enn utbygger. Det var gjerne kommune, private, organisasjoner eller andre som sammen hadde gjennomført disse tiltakene. Tiltakene var i stor grad rettet mot moderne friluftsliv og andre utendørsaktiviteter.

Ulla-Førre

Statkraft og kommunen bekostet etter pålegg fra Direktoratet for Naturforvaltning å bygge ut/ruste opp den laksetrappa som allerede var i Suldalslågen. Kommunens ønske om å satse på turisme førte til at Statkraft bygde ny/utbedret laksetrappa mens kommunen bygde et hus med glassvegg slik at man kan følge fiskens vandring i laksetrappa. Videre skal det bygges P-plass og turiststier med turistanlegg.

I området ved Mosvatn og Gullingen Fjellstue, ble det av kommunen anlagt fjellstue med tilbud som slalåmløype, lysløype,

kanoutleie og leirskole. Bruken er både lokal og regional. 1500-1600 biler kan en telle på en god påskedag (pers. medd. Svendheim). Endel arbeid er lagt ned i tiltak rundt dette aktivitetsområdet fra utbyggers side: kabling, samordning av nett, terskler og Mosvatn svært lite regulert (nærmest innenfor naturlige vannstandsvariasjoner).

Skjomen

I forbindelse med utbygging av Sildvikvassdraget som ligger i nærheten av Skjomenvassdraget, ble det som kompensasjonsordning satt av kr. 200.000 i året i 10 år, som hvert år skal deles ut til friluftslivsformål. Ordningen skal vurderes etter 10 år. Tildelingen har i hovedsak gått til regionens store friluftslivsorganisasjoner.

5.4.2 Foreslåtte tiltak

På befaringene og ellers når vi var i kontakt med brukere, forsøkte vi å få forslag til gode tiltak. Det viser seg imidlertid vanskelig å tenke seg gode tiltak som ikke allerede eksisterer i dag. Et forsøksvis oppsett med noen av ideene tar vi allikevel med, uten å vurdere hvordan de praktisk lar seg gjennomføre:

Tiltak for brukere som slutter å bruke angjeldende område:

- kompensasjonstiltak i andre områder ved innkjøp/sikring av alternative uberørte områder

Tiltak for brukere som fortsetter å bruke området ved lovfesting av:

- økonomisk kompensasjon til friluftslivsinteressene
- en viss prosent av utbyggingssum til oppretting av landskap
- en viss prosent av utbyggingssum til friluftslivstiltak (tilsvarende prosent av byggesum for offentlige bygg til kunstnerisk utsmykking)

Tiltak for å få nye brukere til området:

- oppbygging av informasjonssenter, natur/kultursenter som Jæren friluftshus, Jeløya naturhus
- støtte til opplæringstiltak, leirskole, skole

6 Diskusjon

6.1 Friluftslivsinteressene bevisstgjøres

Noen av kriteriene for utvalg av undersøkelsesområder var at de skulle være ferdigstilte, store friluftslivsinteresser skulle være tilstede og områdene skulle være i forskjellige deler av landet. Vi har tidligere redegjort for den historiske utviklingen (pkt. 2.1.2), som har ført til at både naturvern- og friluftslivsinteressene i dag står mye sterkere som egne særinteresser i inngrepssaker enn tidligere. Stemmer dette med de registreringene vi har gjort i våre områder?

Tidspunkt for konsesjonstildeling:

Skjomen 1969 (anleggsperiode ca. 6 år)

Aurland 1969 (anleggsperiode ca. 12 år)

Ulla-Førre 1974 (anleggsperiode ca. 15 år)

Orkla 1978 (anleggsperiode ca. 7 år)

Vi ser at konsesjonstildelingen ble foretatt over en periode på 15 år, en periode hvor friluftslivs- og naturverninteressene var i sterk framgang. Det er imidlertid ikke gjennomført fagutredninger for friluftsliv til noen av de fire konsesjonssøknadene. I hvilken grad er friluftslivs- og naturverninteressene blitt tilgodesett når det gjelder tiltak i undersøkelsesområdene?

Anleggsperioden varierer fra ca. 6 til ca. 15 år. Å beramme tidspunktet for anleggsslutt kan være vanskelig, fordi anlegget kan åpnes og overdras på ett tidspunkt, mens oppryddingsarbeidet og oppfølgingsarbeidet (landskapspleietiltak), kan strekke seg over flere år etter at anlegget er åpnet. Anlegget skal være ryddet minimum to år etter at kraftverket igangsettes. Dette kan likevel trekke ut, da det vil være trinnsvis igangsetting av flere kraftverk i en utbygging. Annet arbeid, som for eksempel strekking av linjenettet kan tilsynelatende forlenge anleggsperioden.

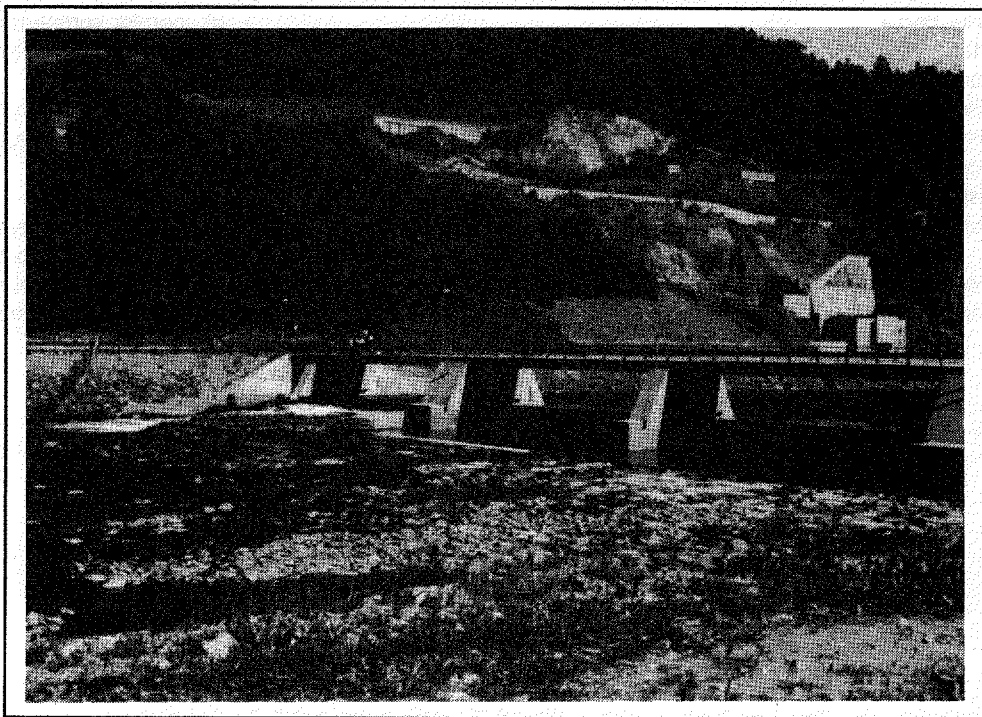
På bakgrunn av den historiske dokumentasjonen og våre undersøkelser, ser vi en sterk utvikling henimot større engasjement i friluftslivs- og naturvernsaker fra slutten av 60-tallet og fram til idag. Særlig naturverninteressene har protestert høylydt gjennom større aksjoner utover på 70-tallet, som Alta- og Innerdalsaksjonen. Unntaket er de forsiktige uttalelsene som vi har fra Nordland i forbindelse med konsesjonssøknaden for Skjomen, noe som kan tyde på at friluftslivs- og naturverninteressene ikke var så sterkt engasjerte i nord som i samme periode lenger sør. Aurlandsutbyggingen forårsaket et sterkt engasjement og større protester fra friluftslivsinteressene, sannsynligvis også på grunn av at dette tradisjonelt er et friluftslivsområde av nasjonal verdi som svært mange fra de store befolkningssentra i Sør-Norge er brukere av.

Naturvernorganisasjonene var særlig aktive i arbeidet for å stanse utbyggingen, mens friluftslivsorganisasjonene i noen grad har vært med på å diskutere vilkår for utbyggingen. Friluftslivsorganisasjonene har først og fremst påtatt seg arbeidet

Figur 16

Bjørset dam er en flaskehals for laksen i Orkla, og fiskeinteressene er ikke fornøyd med gjennomføringen av tiltaket.

*Bjørset dam is a bottleneck for salmon (*Salmo salar*) ascending Orkla, and fishermen are not satisfied with the present solution.*

med å forhandle om kompensierende tiltak underveis og i ettertid.

Det er særlig i Aurland og Ulla-Førre at turistforeningene har fått gjennomslag for sine interesser. Disse foreningene (DNT og STF) er begge store, veletablerte og utgår fra store befolkningsentra.

Lakse- og fiskeinteressene er av tradisjon tidlig ute med krav gjennom vilkår som fisketrapper, fiskeribiologiske tiltak, minstevannføring og gunstig manøvreringsreglement (f.eks. lokkeflommer). Disse tiltakene er gjennomført i noen grad i alle vassdrag (figur 16). Det er imidlertid ikke gjennomført noen form for minstevannføring i Skjomen som er vårt utvalgs nordligste vassdrag.

Fotturinteressene er ikke vesentlig rammet i Orkla, noe rammet i Skjomen og Aurland (på tross av planendringen for nedre del av Aurlandsdalen) og relativt hardt rammet i Ulla-Førre. Det er særlig i Ulla-Førre at større kompensasjonstiltak for fotturister er gjennomført.

Når det gjelder generelle landskapspleietiltak, er dette særlig blitt lagt vekt på i Ulla-Førrereguleringen. Hele tiden fra planleggingsfasen, gjennom utbyggingsfasen og i ettertid, har dette arbeidet vært fulgt opp av regionens Natur og landskapsavdeling. Også i Orkla er det brukt endel midler på landskapspleie. Begge disse konsesjonene ble gitt i 70 -åra (figur 17 og 18).

Kort konklusjon

- Nord-Norge fikk senere enn Sør-Norge en bevisst og aktiv opinion som stilte krav på naturvernets og friluftslivets vegne.
- Større interesseorganisasjoner når lettere fram med sine krav.
- Vassdrag nær større befolkningsentra og/eller tradisjonelt brukt av folk fra større befolkningsentra, har blitt omfattet med større interesse og får følgelig gjennomført flere kompensasjonstiltak enn andre regulerte vassdrag.

6.2 Friluftslivsorganisasjonene eller forvaltningen - hvem ivaretar friluftslivsinteressene?

Reguleringene vi besøkte gjennom feltarbeidet, var alle konsesjonsbehandlet på 1960- og 1970-tallet. Dette var i en periode da naturvernensynet begynte å få et visst gjennomslag i vassdragssaker. Hva som ble friluftslivets skjebne i disse reguleringene, kan vi forholdsvis lett observere. Det synes helt klart at det

endelige resultatet sett fra friluftslivsynspunkt er en funksjon av konsesjons- og anleggstidspunkt og lokalisering.

De berørte friluftslivsinteressene på 60- og delvis 70-tallet hadde et dårlig utviklet apparat for behandling av inngrepssaker generelt, og det var få blant de lokale foreningene og lag som hadde de nødvendige ressursene til å gjennomføre en forsvarlig saksbehandling alene. Vassdragssaker var et lokalt anliggende. Manglende evne både økonomisk, faglig og organisatorisk, gav rom for vassdragsregulantenens nokså frie spill. Utbygger har et rimelig krav på konkrete forslag fra de berørte parter hvis disse skal kunne regne med reell innflytelse.

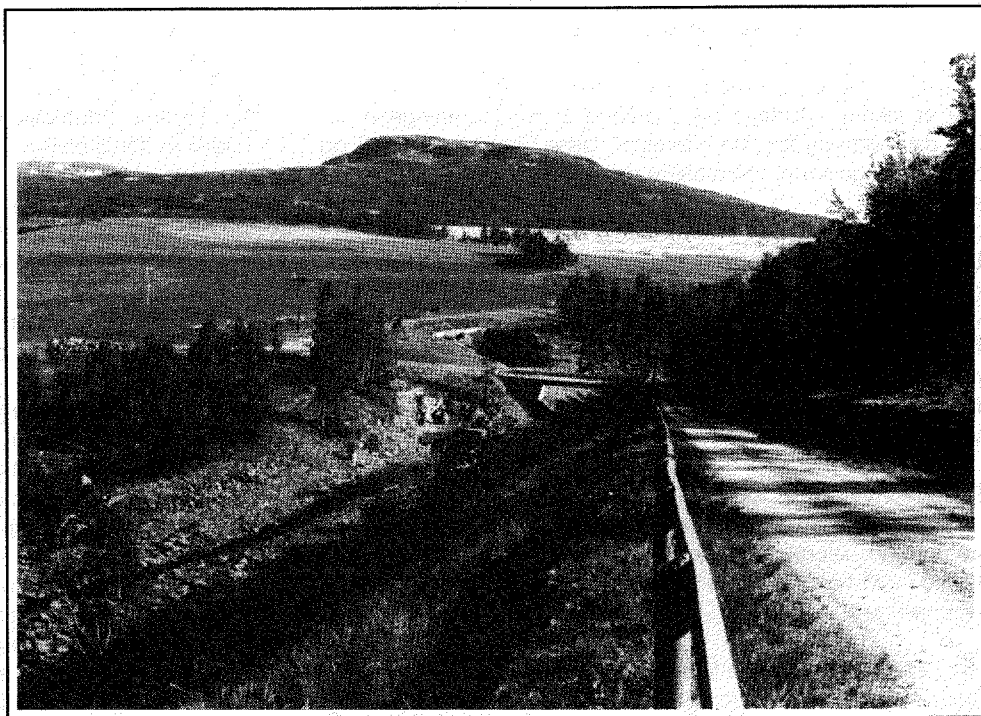
En konsesjonsbehandling tar svært lang tid. Fordi tida er så lang fra konsesjonssøknaden leveres OED til anlegget står ferdig, vil friluftslivsinteressenes hovedinnsats være konsentrert omkring en tilpasning til den planlagte reguleringen, og ikke omkring forslag til endringer av planene før søknaden utarbeides.

Dette viste seg særlig å være tilfellet i de reguleringene vi besøkte. Friluftslivsinteressenes organisasjonsapparat er endret iløpet av 1970-årene, og idag kommer friluftslivsinteressene raskere og sterkere på banen slik at betydelige hensyn allerede kan veies inn i NVE sin innstilling og dermed i de endelige planene.

Det kom klart fram gjennom undersøkelsen at dette var en nødvendig utvikling. De regulerte vassdragene ligger tett, og derfor er det også viktig at ikke enhver konsesjonssøknad behandles isolert, men blir sett i sammenheng med utbyggings situasjonen i regionen forøvrig (f.eks. Samlet plan for vassdrag). Det er ikke en nødvendig forutsetning for enhver form for friluftsliv at naturen er urørt, men det er **også** viktige sider av friluftslivet som helt klart har urørt natur som en avgjørende kvalitet. Skal friluftslivsinteressene ivaretas som en allmenn interesse, er det viktig å vektlegge hele spekteret av friluftslivsinteresser.

Det synes altså ikke mulig å ivareta interessene fra et samlet friluftsliv kun gjennom konkrete tiltak. Friluftslivsinteressene må på et tidligst mulig tidspunkt dokumentere sine interesser og klart gi uttrykk for hvilke planendringer som best ivaretar disse. Slike planendringer kan være: begrensninger i planenes omfang, alternative overføringer, reduserte reguleringshøyder, minstevannføring og fleksibel manøvrering. Er det noenlunde realistiske forslag til endringer, så skal endringene kostnadsvurderes. Sterke laksefiskeinteresser i Suldalslågen har bidratt til en betydelig minstevannføring, kostnadsberegnet til et årlig tap i innvunnen kraft på omlag 30 millioner kroner (Svendheim pers. medd.).

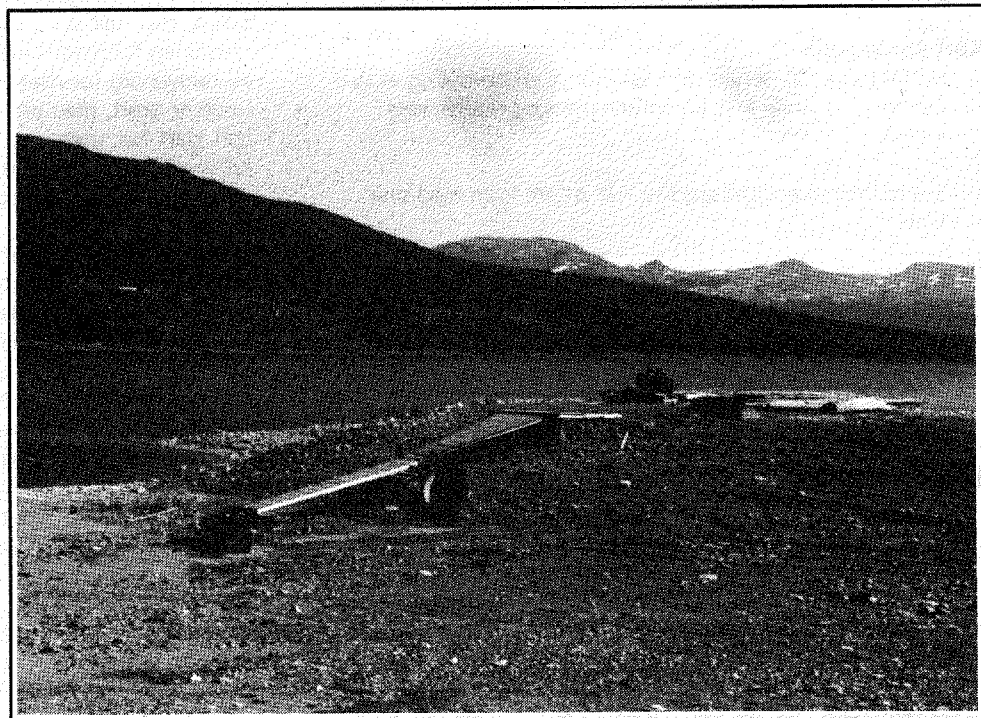
Idag bruker utbygger forholdsvis store summer på landskapspleietiltak (figur 19). Planering, jorddekking, gjødsling, tilsåing og tilplanting av tipper og massetak er nærmest blitt en selvfølgelig del av anleggsarbeidet. Det legges også større vekt enn tidligere på opprydding av riggområder og opprydding i an-

Figur 17

Landskapet rundt Granasjødammen er bearbeidet slik at flerbruk er mulig. Felleseteranlegget har nytte av grasvollene (landskapspleietiltak) nedenfor dammen.

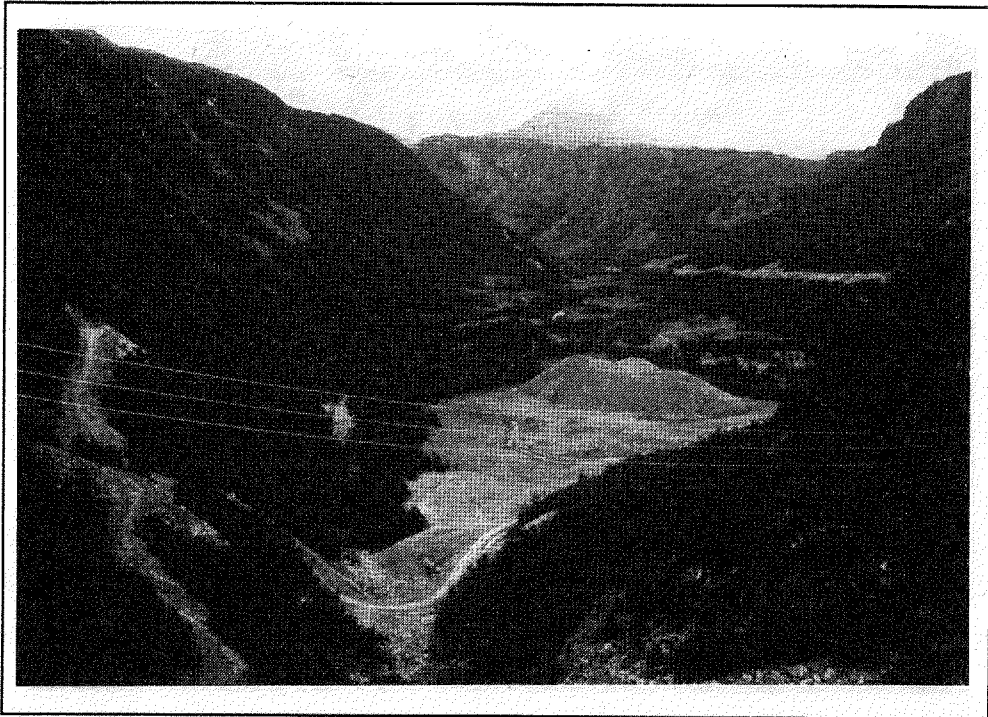
The shaping of the landscape around the dam by Granasjø has been done to facilitate multiple use. Common pasture for livestock use the green areas below the dam.

Figur 18

Granasjøen nyttes også til friluftsfornål. Private interesser står for båtutleie og kioskdirift. Vannstanden på bildet er unormalt lav.

Granasjøen lake is also used for outdoor recreation. Private enterprise includes boat rental and sale of refreshments. The water level here is lower than normal.

Figur 19

Natur- og landskapsavdelingen engasjerte landskapsarkitekt til Aurlandsreguleringen. Et av resultatene er utformingen av dette tippområdet som på folkemunne kalles "millionhauget".

The Nature and Landscape Bureau engaged a landscape architect to shape the landscape during the Aurland development, such as this gravel deposit. The people in Aurland refer to it as "the million-heap".

leggsområdet forøvrig. Ved Ulla-Førrereguleringen er det brukt omlag 300 millioner (1988) kroner på rene landskapspleietiltak (NVE 1988b).

En kan naturligvis stille spørsmålet om ikke disse kostnadene er, og bør være selvfølgelige andeler av de totale utbyggingskostnadene, og ikke en "tilbakebetaling" til de berørte interessene i området. Er ikke landskapspleietiltakene vi ser gjennomført bare et uttrykk for alminnelig folkeskikk i omgang med natur? Vil vi for eksempel kunne hevde at friluftslivsinteressene blant flere andre interesser er tilgodesett med 300 millioner kroner i Ulla-Førre? Huse (1989) skriver følgende: "At det i forbindelse med de utbygginger som gjøres, legges vekt på den landskapsmessige tilpassing og anleggets utforming (landskapspleie), burde i alle tilfelle være selvsagt og inngå som en regulær del av utbyggingsprosjektene."

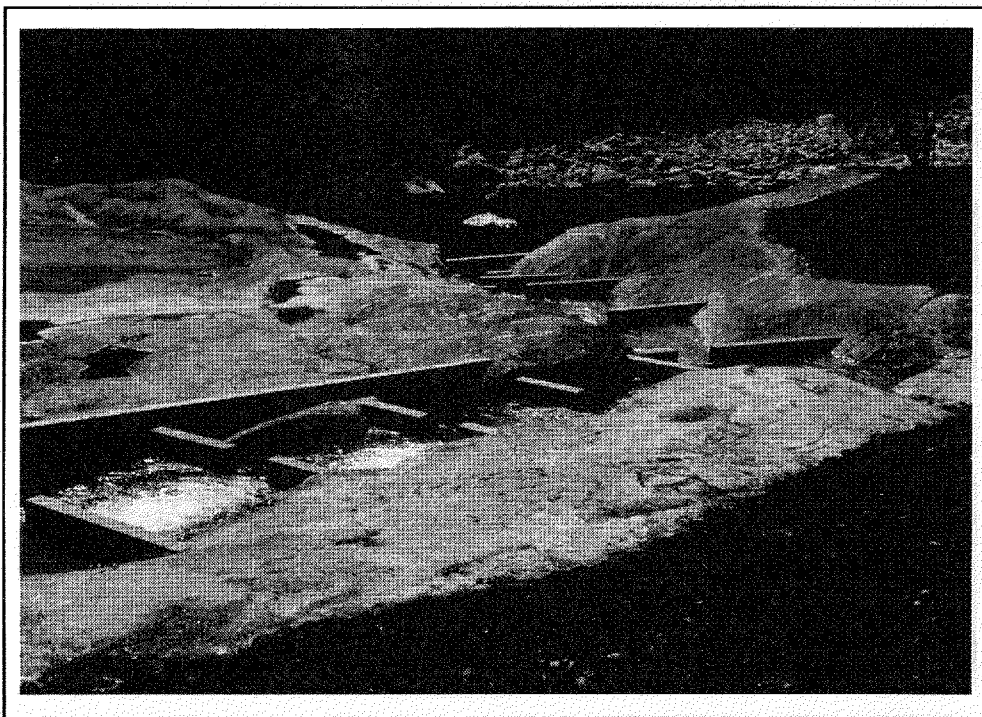
Dette er tiltak som var uvanlige for 5-10 år siden. Utviklingen som har funnet sted er svært positiv. Hvorvidt en skal kunne hevde at det "bare" utvises alminnelig folkeskikk, eller om de berørte interessene i området ytes en kompensasjon, blir et spørsmål om å forskyve målestokken. Det mest interessante er hvilken vei forskyvingen beveger seg i. Vi sitter likevel tilbake med et prinsipielt viktig spørsmål. Er det alminnelig folkeskikk å utvise naturvern hensyn, og er det utbyggers ansvar å utvise folkeskikk?

Det er i hovedsak Natur- og landskapsavdelingen i NVE som

følger opp de konsesjonspålagte landskapspleietiltakene i anleggsperioden. I så måte er dette arbeidet gitt svært høy prioritet. Den nære personlige kontakten mellom anleggsledelsen og konsulenten fra NVE sikrer en kontinuerlig oppfølging av de hensyn som NVE vektlegger. Fordi såvidt mange betydelige avgjørelser først tas i anleggsperioden, og fordi hensynet til øvrige interesser har fått en økende forståelse i de senere år, så vil mye av friluftslivets skjebne ligge nettopp i hendene på NVE. Spørsmålet blir selvfølgelig om NVE er et egnet organ som formidler av friluftslivets interesser i anleggsperioden.

Natur- og landskapsavdelingen i NVE arbeider nært sammen med utbygger, og får ofte gjennomslag for sine synspunkter. I stor grad er friluftslivsinteressene i takt med disse synspunktene som forøvrig forholder seg til konsesjonsvilkårene. Etterhvert som vi kan anta at friluftslivsinteressene blir synlige i de samme konsesjonsvilkårene, vil Natur- og landskapsavdelingen pålegges et større ansvarsområde. Er det NVE sitt ansvar å påse at utbygger utviser et utvidet naturvern hensyn, og har de tilstrekkelig kompetanse?

Natur- og landskapsavdelingen konsentrerer sin innflytelse omkring hvordan en regulering skal kunne harmonere med landskapet forøvrig, og tiltakene er særlig rettet mot de mest eksponerte og hyppigst besøkte delområder av reguleringen. For friluftslivsinteressene vil det imidlertid ofte kunne bli tale om å nedprioritere sterkt regulerte områder, for dernest å satse kreftene på en bevaring eller tilrettelegging av alternative områder.

Figur 20

Tiltaket er laksetrapp og terskler, men hvilken effekt har dette hvis vannføringen er lav? Minstevannføring er et ønske fra fiskeinteressene her i Ulla. Salmon stairs and weirs have been built as compensatory action, but what effect does this have if water flow is low? Minimum water flow is requested by the fishermen in the river Ulla.

Vi ser at flytting av hytter og omlegging av det etablerte stinettet er viktige kompenserende tiltak som også er kostbare. I dette skjønnsmessige arbeidet må det finnes gode forbindelseslinjer mellom friluftslivsinteressene og de instanser som har myndighet på området. Natur- og landskapsavdelingen i NVE bør ha gode kontakter ut til alle berørte interesser i anleggsperioden, hvis de kan få gjennomslag for å bruke 300 millioner kroner til landskapspleietiltak.

Kort konklusjon

- De tiltak som iverksettes er en følge av friluftslivsinteressenes bevisstgjøring i forholdet til vassdragsreguleringer generelt, og de vilkår som følger av selve konsesjonen.
- Friluftslivsinteressene har mest å hente i arbeidet med å påvirke planene i en tidlig planfase.
- De konkrete tiltakene, både avbøtende og kompenserende, har møtt en positiv respons hos de berørte friluftslivsinteressene. Det er imidlertid ønske om en nærmere kontakt med NVE-VN og anleggsledelsen i anleggsperioden.
- Friluftslivsinteressene har lært av tidligere feil, og kommer idag tidlig på banen og får etterhvert synliggjort sine interesser i forholdet til planene, og gir sine innspill til konsesjonsvilkårene.
- NVE-VN ved Natur- og landskapsavdelingen gjør en svært

god jobb som pådriver i arbeidet med å følge opp de konsesjonsvilkårene som ligger innenfor deres arbeidsområder.

- Det er uklart hvorvidt NVE bør, eller er istand til å forvalte friluftslivsinteressene når disse kommer inn blant vilkårene.

6.3 Friluftslivets forskjellige interessegrupper

Friluftslivsinteressene er som vi allerede har kommentert ikke entydige, men kan deles i forskjellige undergrupper. Avhengig av hvilke inndelingskriterier som velges får vi forskjellige undergrupper, noen med sammenfallende og noen med motstridende interesser. Vi ser videre at forskjellige tiltak er tenkt som, og i praksis fungerer som tiltak som kommer forskjellige grupper til gode.

Vi vil her se litt på hvordan forskjellige grupper av friluftslivsutøvere:

- kan tenkes å komme i konflikt med hverandre i ønsket om og i forhold til forskjellige tiltak
- kan tenkes å dra nytte av forskjellige tiltak på ulike måter

For våre reguleringer vet vi at særlig når det gjelder Ulla-Førre og Skjomen, så var det allerede regulert så mange vassdrag i disse regionene at friluftslivsinteressene hadde få eller ingen al-

ternative uberørte naturområder av vesentlig størrelse innenfor regionen.

6.3.1 Tiltakstyper relatert til interessegruppe

Vi vet ikke hvorvidt purister og urbanister fordeler seg jevnt utover de forskjellige friluftslivsaktivitetene, eller om de har spesielle preferanser. Hvis vi derimot kun ser på aktivitetspreferanse ser vi at utøvere av forskjellige friluftslivsaktiviteter i varierende grad har nytte av de ulike tiltakene.

Enkelte særinteresser er bedre ivaretatt gjennom tiltakene enn andre, og vi skal se litt nærmere på disse.

Fiskere er en gruppe av friluftslivsutøvere som representerer en utsatt særinteresse i vassdragskonsesjonsaker. Tradisjonelt er fiske en interesse som blir godt ivaretatt gjennom konsesjonsvilkårene.

Hvis vi konsentrerer oss om fisket etter laks- og sjørørret, så består gjerne aktørene av organiserte ressurssterke menn.

Tiltak som særlig kommer denne gruppen til gode er:

- fiskeribiologiske tiltak
- terskler, fisketrapper, strømkonsentratorer
- minstevannføring, lokkeflommer (figur 20)

Fotturister er en interessegruppe som delvis er organisert, og delvis er ikkeorganisert. Vandreren er gjerne organisert i DNT, mens utøveren av nærfriluftslivet ikke er det. DNT organiserer like mange kvinner som menn (jf. pkt. 2.1.3).

Særinteressene er delvis tilgodesett av konsesjonsvilkårene. Dette gjelder særlig de pålagte landskapspleietiltakene som er innarbeidet som fast passus i konsesjonsvilkårene.

Tiltak som særlig tilgodeser denne gruppen er:

- erstatningshytter
- omlagt stinett, bruer, klopper, merking og sikring
- terskler, minstevannføring, manøvreringsreglement
- landskapspleietiltak

Alle brukere av tilrettelagte oppmarsjområder er en gruppe friluftslivsaktører som tilgodeses av konsesjonsvilkårene slik de vanligvis formes idag. Åpne anleggsveier, parkeringsplasser, rasteplasser o.l. er ofte ønsket innenfor særinteressene jakt, fiske, kortere ski- og fotturer og annet lokalt friluftsliv.

Kort konklusjon

Fottur- og fiskeinteressene generelt er rimelig ivaretatt gjennom konkrete tiltak. Andre interesser kan også nyte godt av tiltakene.

6.3.2 Anleggsveinettet: hvem nyter godt av det etter at anleggsmaskinene er parkert?

En stor del av diskusjonen i planleggings- og utbyggingsfasen har gått på utbredelse av og standard på anleggsveinettet. Mange vil hevde at veiene er et ubetinget gode for friluftslivet. Dette er imidlertid et tveegget sverd. Eksempler på konflikt i forbindelse med anleggsveinettet er det mange av.

Endel av problematikken kan bestå i at et område som tidligere var et større sammenhengende villmarksområde, blir delt opp av veier og mister sitt særpreg som urørt og de opplevelseskvaliteter dette byr på. Veibyggingen fører til at området kan brukes til kortere turer, men mister kanskje sin attraksjon for endel grupper som langturområde.

Det var i våre undersøkelsesområder mange forskjellige holdninger til og løsninger på veiproblematikken. Enkelte steder er deler av det planlagte veinettet blitt utelatt for eksempel av hensyn til viltet, eller veier er blitt stengt med bom særlig av hensyn til grunneierinteresser (Orkla). Videre er det i forbindelse med Ulla-Førrereguleringen fremdeles ønske fra Bykle kommune å stenge veien inn mot Blåsjø ved fylkesgrensen av hensyn til viktige trekkeveier for villrein. Her ønsker andre berørte interesser i Rogaland at veien skal holdes åpen, særlig for at friluftslivsutøvere skal kunne benytte veien som korridor til oppmarsjområde. Av hensyn til annen utendøraktivitet og turisme er det også ønskelig at veien holdes åpen.

Anleggsveier er som regel stengt om vinteren, da tilsyn foregår med snøscooter eller beltevogn. I Skjomen ønsker de private snøscooterinteressene å benytte anleggsveitraséen til scooterløype.

Enkelte steder er standarden redusert til kjerrevei-/seterveistandard for å imøtekomme bl.a. fotturisters ønsker. Dette gjelder for eksempel veien inn til Geitrygghytta i forbindelse med Aurlandutbyggingen. Veier som ikke i ettertid har noen funksjon i forbindelse med tilsyn og vedlikehold av anleggene, kan med fordel nedgraderes slik som det også er gjort enkelte steder i Ulla-Førre. I Mostøl-området i Ulla-Førrereguleringen kjempet STF for en alternativ regulering uten veiframføring. Reguleringen ble gjennomført, men det ble også veibyggingen slik at området har fått redusert verdi for STF idag.

En stor andel jegere og fiskere ønsker å kunne kjøre så langt som mulig inn på fjellet, særlig med begrunnelse i frakt av vilt, men også lettere adkomst generelt.

Fotturister vil anse det som uheldig å måtte foreta deler av sin vandring langs en anleggsvei med dekke. Endret opplevelsesverdi er et argument, sårbeinhet et annet.

Mange har argumentert med at veinettet bringer nye grupper inn i fjellet. Undersøkelser fra Aurland viser at dette bare i liten grad er tilfelle. En viss økt bruk er knyttet til rasting. Veien inn til Vargbreen (Aurland) var den veien som trakk flest nye brukere, og dette var knyttet til et skianlegg for sommerskiløping som ble anlagt der inne (Finstad & Skjevling 1988). Helårsveien til Gol er vesentlig trafikert av gjennomgangstrafikk, og i liten grad stopper folk for å gå lengre turer fra bilen (Teigland 1987).

I OED sitt utkast til lovforslag (OED 1983), pekes det på at Vdr.reg.l §12 nr.6 annet punktum bør endres for bedre å ivareta nærings- og naturvern hensyn. Dette på bekostning av den allmenne ferdselsretten i området. Utgangspunktet blir etter en slik endring at anleggsveier skal være stengt og bare kan åpnes for allmennheten når ikke sterke nærings- og naturverninteresser taler mot det. Dette innebærer en speilvendning av dagens situasjon.

Kort konklusjon

Anleggsveiene og den problematikken som følger i kjølvannet, anskueliggjør en viss spesialisering eller sektorisering innenfor friluftslivsinteressene. Utbygger må i såfall forholde seg til disse sektorinteressene separat, og ikke gå ut fra at disse interessene er sammenfallende selv om de pr. definisjon faller inn under det samme friluftslivsbegrepet.

6.4 Tiltak og målgruppe

Innledningsvis antyd det vi mulige målgrupper vi kunne forvente å finne. Vi har nå sett på de tiltak som forefinnes og forsøkt å skille ut noen av de interessegrupper som tilsammen utgjør friluftslivsinteressene.

Inndeling av friluftslivsutøvere i forskjellige undergrupper gir nye perspektiver på hvordan tiltakene fungerer. Hvis vi ser på målsetningen for friluftslivspolitikken i Norge, er dette først og fremst "friluftsliv for alle og friluftsliv i nærmiljøet".

Ved å belyse hvordan tiltakene berører grupperingene purist, nøytralist og urbanist, ser det ut til at det er særlig urbanistene og nøytralistene som nyter godt av de mest vanlige avbøtende og kompenserende tiltakene. De nyter også godt av forhold som økt tilgjengelighet gjennom veiutløsning. Hvis vi ønsker friluftsliv for alle og et bredt spekter av tilbud, er det viktig å ha i minne at puristene sannsynligvis vil bli fortrent til alternative områder, hvis disse finnes. Presset på uberørte områder øker fordi det blir færre igjen, og fordi det blir flere utøvere innenfor hvert område. Det forhold at vassdragsreguleringene i de tidligere faser (før Samlet plan) ble gitt konsesjon uten at det ble gjort en samlet nasjonal vurdering, har ført til at enkelte områder er sterkt rammet og puristens uberørte natur forsvinner lokalt og regionalt. Forvaltningens "antroposentriske" (tilrette-

leggingsvennlige) holdning bidrar også til at konsekvensene av mange inngrep blir sett på som overveiende positive. Teiglands forskning omkring miljøvirkninger av vassdragsutbygging viser at dette ikke på noen måte er entydig (Teigland 1987).

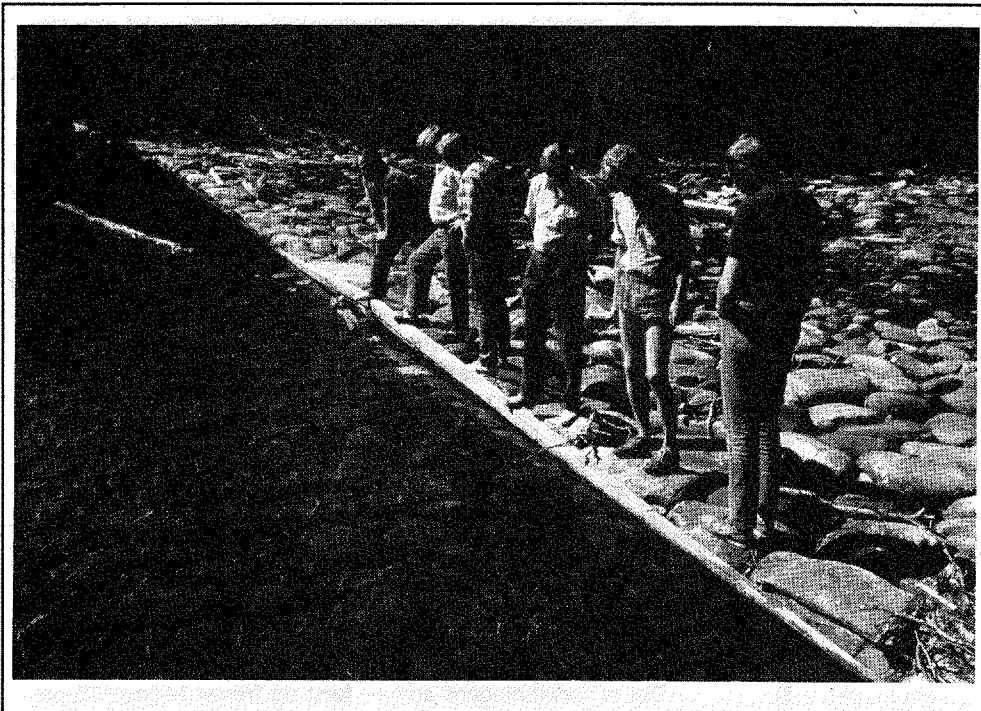
De aktivitetsgruppene som har vært sterkest inne med krav om vilkår og i oppfølgingen etterpå, er fiskeinteressene og fotturinteressene (figur 21). Det er de store organisasjonene som har fått et visst gjennomslag for sine interesser, men også disse organisasjonene har store kapasitetsbegrensninger og har konsentrert seg om sine sektorinteresser i den grad de har maktet å følge opp inngrepssakene. Når det gjelder fiskeinteressene er de støttet av naturfaglige før- og etterundersøkelser og kan foreslå fiskeribiologiske tiltak med større tyngde. Det er kanskje slik for fiskere (og jegere) at deres opplevelseskvalitet er sterkt avhengig av om de får fisk eller ikke, og i mindre grad enn andre friluftslivsutøvere bryr seg om inngrepene (figur 22).

I alle inngrepssaker er det konflikter i forbindelse med det veinettet som etableres. Grunneiere er en gruppe som ofte vil ønske å få vei på grunn av utmarksdrift. Deres krav står sterkt, og kan i liten grad bestrides av friluftslivsinteresser.

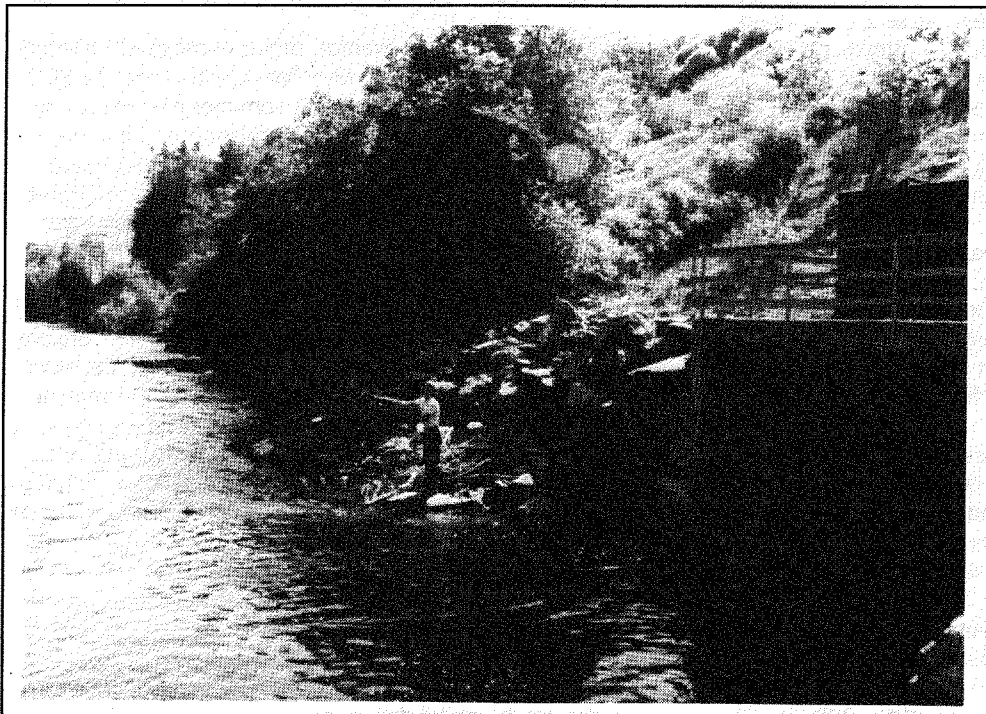
Det er friluftslivsutøvere og friluftslivsaktiviteter som i stor grad faller utenom både organisasjonene, tiltakene og våre undersøkelser. Dette dreier seg bl.a. om nærfriluftslivsutøvere, som vi tidligere har definert i stor grad bestående av eldre kvinner, småbarnsmødre og barn. Deres aktiviteter, småturer til fots, på sykkel og lek i nærmiljøet, vil også kunne bli påvirket av inngrepet. Deler av våre undersøkte vassdrag går igjennom tettbygde strøk og i et kulturlandskap med gårder, setrer og hytter.

Kort konklusjon

- Vi ser et mønster som viser at forskjellige holdninger til og ønsket om forskjellige friluftslivsaktiviteter kan komme i konflikt. Friluftsliv vil neppe kunne behandles som en enhetlig interesse i inngrepssaker.
- Fiskeinteressene og fotturinteressene, særlig ved hjelp av de store friluftslivsorganisasjonene, har også vist seg å ha et visst gjennomslag for sine krav.
- Veinettet som følger et inngrep er særlig konfliktfylt for enkelte grupper fotturister.
- Puristene som gruppe er tapere i inngrepssaker og nyter ikke godt av de konkrete tiltakene.
- Nærfriluftslivet, som gjerne drives av kvinner og barn, er en særinteresse som berøres av vassdragsreguleringer, men som i liten grad er organisert og sjelden gir uttalelser eller stiller krav overfor utbygger. Vi vet lite om hvorvidt denne gruppen er skadelidende i vassdragsreguleringssaker generelt.

Figur 21
Alle representantene for brukerorganisasjonene som deltok på befaringene var menn. Her diskuteres en terskel i Orkla.
All representatives from the users organizations who participated in the field trips were men. Here a weir in Orkla is discussed.

Figur 22
For de fleste fiskere betyr fangstmulighetene mer enn omgivelsene. Laksefisker i Orkla.
For most fishermen the potential to catch fish is more important than the beauty of the surroundings.

7 Framover

Veien fra konsekvensutredning via konsesjonsøknad til konkrete kompensierende og avbøtende tiltak er lang. Vår gjennomgang viser at det tidligere var vanskelig å få gjennomslag for friluftslivsinteressene, i den grad de overhode ble fremmet. Det er særlig våre store friluftslivsorganisasjoner som har arbeidet med og har fått gehør for sine forslag til vilkår. Våre undersøkelser viser en rekke tiltak som i stor grad må kunne sies å være vellykket sett i forhold til den målgruppe tiltaket er rettet mot. Vi antar imidlertid at enkelte grupper purister er mer skadelidende enn andre, og disse får i mindre grad nytte av tiltakene. Videre forskning er nødvendig for å kunne si noe sikkert om hvilke type tiltak disse gruppene samt den uorganiserte delen av friluftslivsinteressene kan ha nytte av.

Vdr.reg.l. hjemler en adgang til å sette vilkår i vassdragsreguleringssaker. Loven gir i noen utstrekning retningslinjer for hvilke vilkår som skal, kan og bør settes. Rettledet av den generelle vilkårsleære, og med hjemmel særlig i vdr.reg.l. §12 post 12 (Manøvreringsreglement), post 16 (Naturvernvilkår) og post 18 (Ytterligere betingelser), har friluftslivsinteressene en egnet adgang til å påvirke de fysiske planenes utforming, manøvreringen av anlegget og biotopjusteringsarbeidet i etterkant (jf. pkt. 2.3).

I OED sitt foreløpige utkast til forslag om endringer av Vdr.reg.l. (OED 1983), er høringsuttalelsene fra Miljøverndepartementet og Norges Naturvernforbund gitt prioritet. Utvidet revisjonsadgang, hvor også andre interesserte enn regulanten kan søke om endring av konsesjonsbetingelsene og til å oppstille nye, uttrykker et viktig prinsipp for naturvern- og friluftslivsinteressene. Et slikt forslag til lovendring vil også få virkning for allerede gitte konsesjoner. En presisering av "almenne interesser" i lovteksten og en reduksjon av revisjonstiden til 30 år, er også forslag til lovendringer av stor betydning for naturvern- og friluftslivsinteressene.

NVE-Vassdragsdirektoratet forbereder konsesjonsøknaden og leverer sin innstilling til OED. Gjennom retningslinjene gitt av Rundskriv 36 og øvrige retningslinjer for generell saksbehandling av vassdragskonsesjonssaker (informasjonsplikt, uttalerett, R-grupper, osv.), signaliseres ønsket om å legge større vekt på hensynet til berørte interesser, deriblant friluftsliv (jf. pkt. 2.2).

Praksis har vist at friluftslivsutredningene er blitt en vesentlig og nødvendig del av konsesjonsøknaden. I de siste 3-4 årene er det få konsesjonsøknader som er oversendt NVE-Vassdragsdirektoratet, hvor friluftslivsinteressene ikke er utredet. Det motsatte var tilfellet bare 4-5 år tidligere (jf. pkt. 2.4).

Natur og landskapsavdelingen i NVE har fått gjennomslag for sine synspunkter og det arbeidet de har utført. Samarbeidet med utbygger indikerer en økende felles forståelse for bl.a. friluftslivets verdiprioriteringer (og protester) (jf. pkt. 3.2.2).

bedre rustet faglig og organisatorisk for det arbeidet som større naturinngrepssaker fordrer. Organisasjonene har fått et mer profesjonelt forhold til media, politisk agitasjon, lobbying og faglige motmeldinger.

Konsesjonsfornyelser ser ut til å bli et viktig arbeidsfelt for markering av friluftslivsinteressene. Det er ikke utviklet noen form for tradisjon i dette arbeidet, men NVE som saksbehandler har sine klare retningslinjer også på dette feltet. Rundskriv 36a av 05.06.1987 (NVE 1987a) pålegger utbygger etterundersøkelser og eventuelle fornyede fagutredninger. Omfanget av dette arbeidet vil i stor grad avhenge av de signaler som NVE gir utbygger, som igjen er betinget av bl.a. friluftslivsinteressenes markering i slike saker.

Friluftsliv er en delvis organisert interesse hvor store grupper av utøvere faller utenfor. Organisasjonenes betydning som innflytelsesrike medspillere i forvaltningen, skaper et misforhold mellom berørt interesse og hørt interesse. Denne situasjonen kan forklares med det faktum at friluftsliv er en interesse sammensatt av en rekke mindre særinteresser med ulike ønsker, ulike ressurser og ulik innflytelse.

Det er forvaltningens ansvar, først og fremst Miljøverndepartementet og de kommunale instanser, å representere de uorganiserte eller svakt organiserte friluftslivsinteressene i saker der friluftsliv som helhet berøres. Også deres interesser må synliggjøres i fagutredninger og i høringsuttalelser til planene.

Forholdene som er nevnt ovenfor, utgjør potensialet i framtidige vassdragskonsesjonssaker. Mye har skjedd i løpet av 20 år, og utviklingen kan vel karakteriseres som mer eller mindre selv-antent. Vassdragsnatur unntatt fra regulering er forsvinnende, og friluftslivsinteressenes engasjement i vassdragskonsesjonssaker har måttet konsentrere seg både om vern, og om ivaretagelse av friluftslivshensyn før, under og i etterkant av inngrepet. En vei framover er å prioritere vilkårsetting som virkemiddel til å fremme friluftslivsinteressene i vassdragskonsesjonssaker.

Friluftsliv representerer verdier som ikke umiddelbart forsvares gjennom de vilkårene som settes fram innenfor de beslektede sektorene naturvern, kulturminner og landskap. De materielle kvalitetene som friluftslivsinteressene etterspør må i tillegg være tilgjengelige (i vid forstand) for utøveren. Friluftslivets virkeliggjørelse er kontakten mellom mennesket og natur. Friluftsliv krever derfor også en form for stimulans og tilrettelegging slik at denne kontakten mellom mennesket og natur lettere etableres. Av denne grunn er det viktig at særinteressen friluftsliv blir synlig i vilkårssettingen, og ikke lar seg representere gjennom andre og tradisjonelt sterkere interesser.

Motivasjonen for å sette vilkår i vassdragsreguleringssaker må være det resultatet friluftslivsinteressene kan oppnå gjennom

arbeidet. Den enkelte vassdragskonsesjonssaken er ikke endelig avgjort med vedtaket om utbygging, og selv om en vassdragsregulering som oftest i seg selv medfører stor skade på friluftslivsinteressene, kan selv mindre justeringer avbøte enkelte alvorlige konflikter. Da er det særlig viktig at friluftslivet er sine interesser og muligheter bevisst, og evner å føre sakene fram i hvert enkelt tilfelle.

I dette arbeidet er det av betydning at forslag til vilkår presenteres så tidlig som mulig i planleggingsfasen. Er konfliktene med friluftslivsinteressene såvidt store at konsesjonsmyndigheten (oftest etter oppfordring fra friluftslivsinteressene) krever en egen fagutredning på området, så bør forslagene fremmes her. Hvis ikke, bør høringsuttalelsen presentere vilkårene.

Kort konklusjon

Hva har vi

- grunnlaget i lowerket og forvaltningspraksis
- fokusering på friluftslivets verdi og vasskraftens ulemper
- redskapet, faglig og organisatorisk til den praktiske gjennomføringen

Hvor vil vi

- friluftslivets interesser i vassdragsaker må ytterligere utredes og presiseres

Hvor går veien

- bedre bruk av tradisjonell prosedyre for behandling av slike saker
- opinionsfremmende tiltak, media
- faglige motmeldinger i tidlig fase
- styrkning av friluftslivsforskningen

8 Sammendrag

Friluftsliv defineres som "opphold og fysisk aktivitet i friluft med sikte på miljøforandring og naturopplevelse". Friluftsliv som fysisk aktivitet er svært utbredt i den norske befolkning og friluftslivsutøvere er i stor grad organisert gjennom Den Norske Turistforening og Norges Jeger- og Fiskerforbund. Friluftslivsinteressene har vært knyttet til naturverninteresser i stor grad i forbindelse med inngrepssaker, men har ikke nødvendigvis sammenfallende interesser. De siste 10-15 årene er friluftslivsinteressene styrket i forbindelse med konsesjonsbehandlingen av vassdragsreguleringssaker.

Målsettingen med undersøkelsene var å registrere og evaluere tiltak for friluftsliv som er gjennomført i form av:

- hensyn i planfasen
- hensyn under gjennomføring
- konkrete kompenserende og avbøtende tiltak

Annen forskning antyder at en effekt av vassdragsregulering er endret opplevelse og endret bruk av det aktuelle området. Videre at friluftslivsutøveres grunnsyn i forhold til urørt natur er avgjørende for hvordan de stiller seg til videre bruk av et regulert område. Det er rimelig at tiltakene rettes mot alle disse gruppene.

Fire undersøkelsesområder med god geografisk spredning og store friluftslivsinteresser ble valgt. Feltbefaring med representanter for lokale Jeger- og Fiskerforeninger, lokale turistforeninger og NVEs Natur- og landskapsavdeling ble gjennomført.

Undersøkelsene viste at det var de store friluftslivsorganisasjonene som fikk gjennomslag for sine vilkår. Tiltakene var rettet mot de brukergruppene som fortsatte å bruke området etter inngrepet. Tiltakene var særlig rettet mot aktivitetene fiske og fotturer. Allmenne hensyn var ivaretatt gjennom landskapspleie-tiltak, som også kommer friluftslivsutøveren til gode. Ytterligere undersøkelser er nødvendig for å kunne si noe om hvilke tiltak som kan være gode tiltak for andre friluftslivsinteresser enn de som er nevnt her.

9 Summary

Outdoor recreation ("friluftsliv") is defined as "staying and engaging in physical activity out of doors to experience nature and a change of environment".

Outdoor recreation is very popular among Norwegians, and the participants are commonly organized in the Norwegian Association of Anglers and Hunters and The Norwegian Mountain Touring Association. The outdoor recreation interests have been closely tied to nature conservation when dealing with hydro-power developments, but these interests do not necessarily overlap at all times. During the last 10-15 years outdoor recreation interests have been strengthened in the procedure of setting conditions for watercourse regulation.

This investigation is aiming to register and evaluate considerations and actions that have been taken to benefit outdoor recreation, such as:

- considerations given during planning process
- considerations given during the construction period
- actions to compensate for and/or subdue the negative effects of development

Relevant research suggests that some effects of hydro-power development are changed user patterns and changed potentials for user experience. Furthermore, the users' basic attitude towards undeveloped nature determines their preferences with respect to developed areas. Actions to compensate for the negative effects of the developments should aim to reach all the different user groups.

Four hydro-power developments were selected from different parts of Norway. All developments had substantial recreation interests tied to their area. Field surveys were conducted with representatives from the regional branches of the two large user organizations and the regional nature and landscape consultant from the Norwegian Water-resources and Energy Administration.

These investigations showed that the large user organizations had succeeded in presenting their demands. Modifying and compensatory actions were taken in favour of those who remain users even after development, especially fishermen and hikers. General public interests were considered when forming the landscape to subdue negative effects. This also benefits recreation interests. Further investigations are necessary to find which actions would benefit other user groups than those mentioned above.

10 Litteratur

- Backer, I.L. 1986. Naturvern og naturinngrep. - Universitetsforlaget.
- Breivik, G. 1978. To tradisjoner i norsk friluftsliv. - I Breivik, G. & Løvmo, H., red. Friluftsliv. Fra Fritjof Nansen til våre dager. Universitetsforlaget.
- DNT U.å. - Den Norske Turistforening, Brosjyre.
- Dølvik, J.E., Danielsen, Ø. & Hernes, G. 1988. Kluss i vekslinga. Fritid, idrett og organisering. 1. Delrapport for prosjektet "Idrett, fritid og levekår". - Fagbevegelsens senter for forskning, utredning og dokumentasjon. Oslo.
- Finstad, H. & Skjevling, B. 1988. Virkninger av vasskraftutbygging på ferdsel og landskapsopplevelse, - en undersøkelse av Aurlandsdalen og Nordfjella. - Hovedoppgave. Institutt for jordskifte og arealplanlegging. Norges Landbrukskole, Ås.
- Hendee et al. 1978. The need for Wilderness Management. - Forest Service. U.S. Departement of Agriculture. USA.
- Huse, S. 1989. Naturvern grunnkurs. - Institutt for naturforvaltning. Norges Landbrukskole, Ås.
- Melby, M & Toftdahl, H. 1988. Veileder for behandling av friluftslivsinteresser i vassdragskonsesjonssaker. - Økoforsk utredning 1988:8.
- Miljøverndepartementet 1975. Om oppgaver og arbeidsdeling i arbeidet med friluftsliv.
- Miljøverndepartementet 1984. Konsekvensanalyser for friluftsliv ved konsesjonssøknader. Delutredning for konsekvensanalyseprosjektet ved Jan-Erik Hallandsvik.
- Miljøverndepartementet 1985. Friluftsliv.
- MVU-prosjektet 1985. Fleksibel manøvrering. Rapport fra arbeidsgruppen for MVU-prosjektet "Fleksibel manøvrering og variabel minstevannføring". - Miljøvirkninger av vassdragsutbygging (MVU).
- NJFF U. å. - Norges Jeger og Fiskerforbund, Brosjyre.
- Norsk vassdragsrett 1988. Falkanger, T. & Haakensen, K., red. - Tano.
- NOU 1976:15. Verneplan II for vassdrag. - Norges Offentlige Utredninger 1976:15. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1982:3. Maktutredningen. Sluttrapport. - Norges Offentlige Utredninger 1982:3. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1983:41. Verneplan for vassdrag III. - Norges Offentlige Utredninger 1983:41. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1983:45. Verneplan for vassdrag III. - Norges Offentlige Utredninger 1983:45. Universitetsforlaget, Oslo.
- NVE 1974. Rundskriv 36. - Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen.
- NVE 1986. Samling av uttalelser og meningsytringer om natur og landskap i forbindelse med utbyggingen av Aurlandsvassdraget. - Norges vassdrags- og energiverk, Vassdragsdirektoratet.
- NVE 1987a. Rundskriv 36a. - Norges vassdrags- og energiverk.
- NVE 1987b. Rundskriv 45. - Norges vassdrags- og energiverk.
- NVE 1988a. "Nytt rundskriv 36". Retningslinjer: Konsesjonssøknader vedr. vassdragsreguleringer. - Norges vassdrags- og energiverk, Vassdragsdirektoratet, Publikasjon Nr 10.
- NVE 1988b. Fossekalen. Nr 8.
- Olstad, F. 1986. Norsk Idretts historie. Forsvar, sport, klassekamp. 1861-1939. - Aschehoug.
- OED 1983. "Lovforslag". Utkast fra intern arbeidsgruppe fra vassdrags- og kraftforsyningsavdelingen, Olje- og Energidep. - Upubl.
- Pedersen, K. 1988. Et bilde av kvinneidrett - småbarnsmødres vilkår for idrettsdeltakelse. - Hovedfagsoppgave, Norges Idrettshøgskole.
- SRF U. å. - Samarbeidsrådet for Friluftsliv, Brosjyre.
- Skjetne, S. 1987. Skjomen-utbyggingen - en samling uttalelser. Natur og landskapsavdelingen. - Norges vassdrags- og energiverk, Vassdragsdirektoratet.
- Statistisk Sentralbyrå 1987. Friluftsliv og helse. - Statistisk Sentralbyrå, Rapp. 87/22. Oslo - Kongsvinger.
- STF 1978. - Stavanger Turistforening, Årbok.
- STF 1987. - Stavanger Turistforening, Årbok.
- St.meld. nr. 71 1972-73. Langtidsprogrammet. Spesialanalyse nr.6; Friluftsliv. - Finansdep.
- St.meld. nr. 63 1984-85. Om Samlet plan for vassdrag. - Miljøverndep.
- St.meld. nr. 89 1984-85. Verneplan III for vassdrag. - Miljøverndep.
- St.meld. nr. 40 1986-87. Om Friluftsliv. - Miljøverndep.
- St.meld. nr. 53 1986-87. Om Samlet plan for vassdrag. - Miljøverndep.
- Teigland, J. 1987. Vassdragsreguleringers virkning på friluftsliv og rekreasjon - forprosjekt. - Miljøvirkninger av vassdragsutbygging. Oslo.
- Teigland, J. & Vorkinn, M. 1987. Effekten av vannkraftutbygging i Aurlandsdalen for friluftsliv og reiseliv. - Miljøvirkninger av vassdragsutbygging. Oslo.
- Thomassen, B.T. & Pedersen, T. 1986. Kartlegging av konflikter mellom skigåere og snøscooterkjørere. - Finnmark Distrikthøgskole, Alta, Studentrapport. Idrett. 1986:3.
- Tønneson, S. 1986. Norsk idretts historie. Folkehelse. Trim. Stjerner. 1939-1986. - Aschehoug.
- Vistad, O.I. 1988. Forvaltningsstrategier. I Rapport fra Forskningsseminaret; Friluftsliv, fritid og natur. - Direktoratet for naturforvaltning og Miljøvirkninger av Vassdragutbygging. Lillehammer februar 1988.
- Vorkinn, M. 1988. Effektene av offentlige tiltak for friluftslivet i tettstedsnære friluftsområder. En litteraturstudie. - Økoforsk utredning 1988:10.
- Vorkinn, M. 1989 Friluftsliv i Rana. - Upubl.
- Wallsten, P. 1988. Rekreasjon i Rogen tillämpning av en planeringsmetode för friluftsliv. - Kommit rapport 1988:2. Trondheim.

Østberg, K. 1980. Hva er friluftsliv? - Hovedoppgave. Norges Idrettshøgskole, Oslo.

Muntlige kilder

Pers. medd.: Aune, T., Trondhjem Turistforening.

Pers. medd.: Hellerud, M., Norges Jeger og Fiskerforbund.

Pers. medd.: Larsen, S., Generalsekretær Den Norske Turistforening.

Pers. medd.: Lund, T.R., Organisasjonssekretær Den Norske Turistforening.

Pers. medd.: Stabell, E., Trondhjem Turistforening.

Pers. medd.: Svendheim, K., NVE-VN, Natur- og landskapsavd. Sand.

00 7

nina utredning

ISSN 0802-3107
ISBN 82-426-0026-0

Norsk institutt for
naturforskning
Tungasletta 2
7004 Trondheim
Tel. (07) 913020